

İran'ın Balkanlar'daki Kültürel Faaliyetleri ve Şiiliğin Yayılımına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of Iran's Cultural Activities in the Balkans and Their Impact on the Spread of Shī'ism

Abdylkader DURGUTİ

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi
Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, History of Islamic Sects

Muş, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-6003-5841>

abdulkaderdurguti@gmail.com

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Başvuru | Submission: 22.04.2025

Kabul | Accept: 28.06.2025

Yayın | Publish: 30.06.2025

DOI: <https://doi.org/10.18403/emakalat.1681704>

Atıf | Cite As

Durguti, Abdylkader. "İran'ın Balkanlardaki Kültürel Faaliyetleri ve Şiiliğin Yayma Etkileri Üzerinde Bir Değerlendirme". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 18/1 (Haziran 2025), 110-132.

<https://doi.org/10.18403/emakalat.1681704>

Değerlendirme: Bu makale iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi ve değerlendirildi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: This article was reviewed and evaluated by two external reviewers using a double-blind peer review model. It was confirmed that it did not contain plagiarism by performing a similarity scan (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Complaints: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

İran İslam Devrimi sonrasında resmiyet kazanan Velâyet-i Fakih ilkesi, İran'ın dış politika ve genişleme stratejilerine yön vermiştir. Bu bağlamda İran, yalnızca İslam dünyasında değil, Balkanlar'da da kültürel ve dini etkinliğini artırma girişimlerinde bulunmuştur. 1992'de başlayan Bosna Savaşı sürecinde bölgeye yönelttiği insani ve lojistik yardımlar, savaş sonrası dönemde kültürel faaliyetlere dönüşmüş ve böylece İran'ın etkisi Bosna'nın ötesine geçerek Doğu Balkanlar'a yayılmıştır. Bu çalışmanın amacı, İran'ın Balkanlar'da yürüttüğü kültürel faaliyetleri inceleyerek Şiiliğin yayılma düzeyini değerlendirmektir. Özellikle Yugoslavya'nın dağılmasının ardından şekillenen post-komünist dönemde İran, kamu diplomasisi araçlarını etkin biçimde kullanarak bölgedeki kültürel varlığını güçlendirmiştir. Büyükelçilikler bünyesinde faaliyet gösteren kültür ataşelikleri aracılığıyla çeşitli etkinlikler düzenlenmiş; akademik çevrelerle kurulan ilişkiler ve Balkanlı öğrencilere yönelik eğitim programlarıyla bu süreç desteklenmiştir. Çalışmanın temel amacı, İran'ın Balkanlar'daki kültürel açılımlarının etkinliğini analiz etmektir. Özellikle konsolosluklara bağlı kültür merkezleri, enstitüler, vakıflar ve dernekler ile bu kurumlar tarafından yayımlanan dergi, kitap ve diğer neşriyatın; Şiiliğin bölge halkları nezdinde tanıtılması ve benimsenmesindeki rolü değerlendirilecektir. Bu çerçevede, çalışma öncelikli olarak İran'ın kurumsal yapılar aracılığıyla yürüttüğü kültürel stratejileri belgelemeyi ve bu yapılar üzerinden inşa edilen söylem ile yönelimleri analiz etmeyi hedeflemektedir. Odak noktası, doğrudan saha gözlemlerine dayalı toplumsal etki analizinden ziyade, İran'ın kendi kurumsal mekanizmaları üzerinden gerçekleştirdiği kültürel açılım faaliyetlerinin niteliğinin ortaya konulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Balkanlar, Şiilik, İran, Kültürel Faaliyetleri.

Abstract

The Wilâyat al-Faqih principle, which gained official status following the Iranian Islamic Revolution, has shaped Iran's foreign policy and expansion strategies. In this context, Iran has sought to expand its cultural and religious influence not only within the Islamic world but also in the Balkans. The humanitarian and logistical aid delivered to the region during the Bosnian War of 1992 transformed into cultural activities in the post-war period. This enabled Iran to extend its influence beyond Bosnia into the Eastern Balkans. This study aims to examine Iran's cultural activities in the Balkans and assess the extent of the dissemination of Shi'ism. Particularly in the post-communist period following the dissolution of Yugoslavia, Iran strengthened its cultural presence through public diplomacy. Various events have been organized by cultural attachés working in embassies, and relations with academic circles and educational programmes targeting students from the Balkans have also supported this process. The primary objective of the study is to analyze the effectiveness of Iran's culture-based initiatives in the region. The focus will be on cultural centres, institutes, foundations and associations established within consulates. Attention will also be given to the journals, books, and other publications disseminated by these institutions, and their role in promoting and fostering the acceptance of Shi'ism among local populations. Accordingly, the main objective of this study is to document the cultural strategies implemented through Iran's institutional structures, and to analyse the discourses and orientations constructed by these entities. Rather than conducting a direct field-based analysis of social impact, the study focuses on the nature of Iran's cultural outreach efforts as demonstrated by its own institutional mechanisms.

Keywords: History of Islamic Sects, Balkans, Shi'ism, Iran, Cultural Activities.

Giriş

İran İslam Cumhuriyeti, 1990'lı yıllardan Balkanlar'da kültürel ve mezhebî etkisini artırmaya kapsamlı bir strateji izlemektedir. Bu stratejinin temelinde, İmamiyye Şiiliği eksenli bir dış politika yaklaşımıyla şekillenen kültürel diplomasi faaliyetleri yer almaktadır. Bu çalışma İran'ın Balkanlar'daki kültürel açılım stratejilerini, ilgili kurumların resmi internet sitelerinde yer alan veriler, faaliyet raporları, yayınlar ve kamuya açık beyanlar üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Kurumların kendi içeriklerine dayanan bu veriler, birincil kaynak niteliği taşımaktadır.¹ Çalışmanın temel amacı, İran'ın İmamiyye Şiiliği eksenli dış politikası doğrultusunda yürüttüğü kültürel faaliyetlerin kurumsal düzeydeki yansımalarını ortaya koymak ve bu faaliyetler aracılığıyla oluşturulan söylem ve yönelimleri analiz etmektir. Bu doğrultuda, bölge halkı üzerindeki doğrudan etkilerden ziyade, İran merkezli kültürel yapıların faaliyet biçimleri ile ideolojik ve mezhebî yönelimleri değerlendirilmektedir. Toplumsal etki analizi ise, ancak demografik veriler, kamuoyu araştırmaları ve gözleme dayalı saha çalışmaları gibi ampirik yöntemlerle mümkün olabileceğinden bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Mevcut çalışmada vakıflar, kültür merkezleri ve araştırma enstitüleri gibi kurumsal yapıların yayınları ve dijital içerikleri incelenerek, İran'ın kültürel stratejilerine dair yapısal ve söylemsel bir çerçeve oluşturulmuştur. Dolayısıyla yapılan analizler, söylem ve yapı odaklı olup, metodolojik çerçevesi çalışmanın amacı doğrultusunda belirlenmiştir.

¹ Kurumsal yapıların resmi internet platformları, içerdiği özgün ve doğrudan verilere dayanması bakımından, akademik araştırmalarda güvenilir birer bilgi kaynağı niteliği taşımaktadır. bk. Mehmet Ali Büyükkara, "Yaşayan İtikâdi İslam Mezhepleri Araştırmalarında Bir Kaynak Olarak İnternet", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* 1/3 (1998), 245-259.

Çalışmamızda kullanılan bazı kavramların açıklanması gerekmektedir. Bu bağlamda, “Şiilik” kavramı İmamiyye/İsnaâşeriyye Şiiliği bağlamında ele alınacaktır. 1979 İran İslam Devrimi sonrasında İmamiyye Şiiliği, ülkenin resmi mezhebi olmuş ve devlet yapısı bu anlayış doğrultusunda yeniden şekillendirilmiştir. Dolayısıyla çalışmada geçen “Şiilik” ifadesi, İmamiyye mezhebi özelinde değerlendirilecektir. İran'ın dış politika ve kamu diplomasisi stratejileri de bu mezhepsel referans ekseninde şekillenmektedir. Şiilik, İran'ın toplumsal ve siyasal yapısının temel unsurlarından biri olup, dış politikada önemli bir araç olarak kullanılmaktadır.² İran, özellikle kültürel faaliyetler yoluyla Şiiliği yayma stratejileri geliştirmiştir.³ Bu bağlamda “kültürel faaliyetler” kavramı; araştırma enstitüleri, vakıflar ve dernekler aracılığıyla yürütülen etkinlikleri; bunlara bağlı olarak yayımlanan akademik yayınları ve Farsça öğretimi gibi çalışmaları kapsamaktadır. İran, bu faaliyetlerle Şiilik temelli stratejiler benimsemiş ve Balkanlar'da da benzer politikalar izlemiştir. Eğitim ve kültür programları, Balkanlar'da Şiiliğin yayılmasında önemli bir araç olmuş; kamu diplomasisi çerçevesinde çeşitli girişimlerle desteklenmiştir. Bu programlar, Şii öğretileri ve kültürel değerlerin bölge halkına aktarılmasında işlevsel rol oynamıştır.⁴ 1979 Devrimi sonrasında oluşturulan İran Anayasası, Şii devrimciliğinin izlerini taşımakta ve bu ideolojinin, başta Müslüman toplumlar olmak üzere küresel ölçekte yayılmasını dış politikanın temel hedeflerinden biri olarak belirlemektedir.⁵

İran Devrimi'nin liderlerinden Ayetullah Humeyni (1902–1989), devrimin ihraç edilmesi gerektiğini savunmuş ve bunu “İslam Devrimi, İran sınırlarında sıkışıp kaldığı gün, onun fatihası okunmalıdır.” sözleriyle ifade etmiştir.⁶ Humeyni, İslam'ın evrenselliğini vurgulayarak devrimin ihraç edilmesini zorunlu görmüş ve bu yaklaşımı dış politikanın temel hedeflerinden biri haline gelmiştir. Bu anlayış, devrim sonrası İran yönetimi için hem ideolojik bir misyon hem de dış politika stratejisi olarak benimsenmiştir.⁷

Humeyni'nin devrim ihracı politikası, *Takrîbü'l-Mezâhib* yaklaşımı çerçevesinde şekillenmiştir. Bu kavram, farklı İslam mezhepleri arasında iş birliğini amaçlamaktadır.⁸ Humeyni'nin bu görüşü olumlu karşılanmış; dini lider Ali Hamaney tarafından 1991'de *Uluslararası İslam Mezheplerini Yakınlaştırma Kurumu* kurmuştur. Kurum, mezhepler arası diyalogu teşvik etmekle birlikte, zamanla bu yaklaşım siyasi ve stratejik bir araca dönüşmüştür.⁹ Bu stratejik dönüşümün somut örneklerinden biri Balkanlardır. İran, bölgede Şii-İmamiyye mezhebinin yayılımını destekleyen eğitim ve kültür temelli faaliyetler yürütmüştür. Bu faaliyetlerin temel hedeflerinden biri, Suudi Arabistan destekli Selefi

² Muharrem Ekşi, “İran'ın Transnasyonal ve Teopolitik – Şiilik – Temelli Kamu Diplomasisi”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* 1/2 (30 Ekim 2017), 47-48.

³ İran anayasasının 152. maddesinde “İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası, her türlü tahakkümün ve tahakküm altına girmenin reddi, ülkenin her yönden bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması, bütün Müslümanların haklarının savunulması, despot ve zorba güçlere karşı hiçbir yükümlülük altına girilmemesi ve savaş yanlısı olmayan devletlerle karşılıklı ilişkiler kurulması temeline dayanır.” denilmektedir. 153. maddesinde “Yabancı güçlerle ülkenin doğal ve ekonomik kaynakları, kültürü, ordusu ve diğer öğelerinin sömürülmesine neden olacak her türlü anlaşma yapılması yasaktır.” ve 154. maddesinde “İran İslam Cumhuriyeti tüm insanların mutluluk müjdecisidir. Bağımsızlık, özgürlük, adalet ve hakkın egemenliği, tüm insanların doğal hakkı olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla, diğer ülkelerin içişlerine karışmaksızın, ezilenlerin ezenlere karşı haklı savaşımını, dünyanın neresinde olursa destekleyecektir.” denilmektedir. Nasır Kashef Asl, “İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmenler: Bir İranlı Görüşü”, *Orta Doğu Siyasetinde İran*, ed. Mehmet Şahin - Yılmaz Türel (Ankara: Barış Kitap, 2011), 142.

⁴ Kashef Asl, “İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmenler”, 142.

⁵ Orhan Karaoğlu, *Şiiliğin İran Dış Politikasına Etkileri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 53; Nail Elhan - Mustafa Onur Tetik, “Türkiye’de Şiileşme: Mezhepsel Dönüşüm, Kimlik İnşası ve İran'ın Rolü”, *İran Çalışmaları Dergisi* 8/2 (30 Aralık 2024), 375-376.

⁶ Kashef Asl, “İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmenler”, 143.

⁷ Kashef Asl, “İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmenler”, 144.

⁸ İlyas Üzüm, “Takrîbü'l-Mezâhib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/467.

⁹ Doğan Kaplan, “İran'da Şii-Sünni Yakınlaştırma Çalışmaları”, *Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şii-Sünni İlişkileri*, ed. Mesut Okumuş - Cemil Hakyemez (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2014), 165-170; Cemil Hakyemez, “Mezhepleri Yakınlaştırma (Takrîbü'l-Mezâhib) Çalışmalarının Değerlendirilmesi”, *İslamî Araştırmalar* 2/29 (2018), 300.

hareketlerin etkisini dengelemektir.¹⁰ İran, aynı zamanda Balkanların rejim karşıtı gruplar için güvenli bir alan haline gelmesini engellemeyi amaçlamıştır. Özellikle Halkın Mücahitleri Örgütü'nün (HMÖ) merkezinin Arnavutluk'ta bulunması, Tahran açısından önemli bir tehdit olarak değerlendirilmiştir.¹¹

Komünizm döneminde dinî yaşamın zarar gördüğü Balkanlar, dinî oluşumlar için elverişli bir alan haline gelmiştir. İran da bu durumu dikkate alarak, bölgeye yönelik askerî, siyasi, kültürel ve ekonomik boyutları içeren çok yönlü bir strateji benimsemiştir.

1. Şiiliğin Balkanlara Girişi

Yugoslavya, Balkanlar'ın önde gelen devletlerinden biri olarak, sosyalist bir yönetim anlayışına sahip olmasına rağmen İran Devrimi'ni anti-emperyalist bir mücadele olarak değerlendirmiş ve bu doğrultuda desteklemiştir. Benzer şekilde, Arnavutluk'un Başbakanı Enver Hoca (1908-1985), ülkesinde komünizmi en katı şekilde uygulayan liderlerden biri olmasına rağmen, devrimin anti-emperyalist niteliğini ön plana çıkararak İran Devrimi'ne olumlu yaklaşmıştır. Balkan ülkelerindeki komünist rejimler, İran Devrimi'ni destekleme politikası izlerken, devrimin dinî boyutunu ise büyük ölçüde göz ardı etmişlerdir.¹²

İran'ın Balkanlara ilgisi, Bosna Savaşı ile somut hâle gelmiştir. İran'ın dini lideri Ayetullah Hamaney, Bosna'daki olayları Batı'nın İslam'a yönelik tutumunun bir sonucu olarak değerlendirmiş ve Müslümanları dayanışmaya çağırmıştır.¹³ Şii İran, Sünnî Boşnaklara siyasi, askerî ve lojistik destek sunmuş; Devrim Muhafızları ve mücahit birlikleriyle fiilen savaşa katılmıştır. Bu müdahale, İran'ın bölgedeki jeopolitik etkisini artırmıştır.¹⁴

Sırp ordusunun Boşnaklara yönelik soykırımı ve Batı'nın tepkisizliği, bölgede radikal grupların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bosnalı Müslümanlar, Sünnî mezhebine mensup olmaları nedeniyle Selefi hareketlerden önemli destek almışlardır.¹⁵ Bununla birlikte, İran'ın Bosna'ya yönelik desteğinin temelinde, Aliya İzzetbegoviç liderliğindeki "Mladi Muslimani" (Genç Müslümanlar) hareketinin İslamcı eğilimleri etkili olmuştur. İzzetbegoviç, İran ile kurduğu yakın ilişkilerin en önemli nedenlerinden birinin İslamcı düşünceleri olduğunu vurgulamış, ayrıca Batılı ülkelerden beklenen desteğin sağlanamamasının kendisinde hayal kırıklığı yarattığını ifade etmiştir. Bu süreç, İran'ın Bosna'da askerî varlık oluşturmaya zemin hazırlamış ve İran, Bosnalı Müslümanlara lojistik destek sağlamıştır.¹⁶ Nitekim İzzetbegoviç, İran'dan lojistik destek aldıklarını resmen beyan etmiştir.¹⁷ Zira savaş süresince vuku bulan insan hakları ihlalleri, etnik ve dinî temelli şiddet olayları ve uluslararası toplumun tepkisizliği, Bosna halkının İran ile ilişkilerini güçlendirme yönündeki motivasyonunu artıran unsurlar olmuştur.

Savaşa katılan mücahitler, İranlı ve Arap gruplar arasında ideolojik bir rekabet yaşandığını aktarmıştır. İranlılar Şiiliği, Araplar ise Selefiligi yayma amacı taşımış; bu durum zaman zaman gerginliklere yol açmıştır. Bazı Selefi mücahitler, İran'a karşı mücadeleyi öncelikli görmüş; İranlı

¹⁰ bk. Abdylkader Durguti, "Balkanlarda Selefilik Ortaya Çıkışı", *İslam Dünyasında Sosyal ve Siyasal Hareketlilik Unsuru Olarak Mezhepler*, ed. Mizrap Polat (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2021), 133-152.

¹¹ Mehmet Koç, *Halkın Mücahitleri Örgütü* (Ankara: İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), 2019), 40-42; Te Sheshi, "Depërtimi i inteligjencës së Iranit alarmon Tiranën", *Te Sheshi* (Erişim 28 Ocak 2018).

¹² Enis Sulstarova, "Revolucioni Iranian në këndvështrimin e Shqipërisë komuniste", *Koha Islame* (Erişim 12 Haziran 2021).

¹³ Doğan Başaran, *İmparatorluk Düşüncesinin İran Dış Politikasına Yansımaları ve Milliyetçilik* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 238.

¹⁴ ABD'nin temsilciler meclisinde İran'ın Bosna'ya silah sevkiyatı ilişkin raporu. bk. Government Publishing Office U.S. GPOffice, *Investigation Into Iranian Arms Shipments to Bosnia*, House Report (1998).

¹⁵ bk. Durguti, "Balkanlarda Selefilik Ortaya Çıkışı", 135-150.

¹⁶ bk. GPOffice, *Investigation Into Iranian Arms Shipments to Bosnia*.

¹⁷ Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, çev. Alev Erkilet vd. (İstanbul: Klasik, 2003), 310 Bosna Savaşı'na İran'dan katılan mücahitlerin sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte, varlıkları resmen kabul edilmiştir. Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım* adlı eserinde, Dayton Antlaşması sürecinde basında "Bosna'da yasadışı İranlı militanların bulunduğu bir üssün keşfedildiği" yönünde haberler çıktığını, bu üstün haberdar olmadığını ancak iddiaların tamamen asılsız olmadığını belirtmiştir (s. 369-370); Mücahitlerin Sırlara karşı savaşta etkili olduklarını ifade eden İzzetbegoviç, bu grubun homojen olmadığını ve içlerinde suçluların da bulunabileceğini vurgulamış, bu durumun Boşnak mücadelesine olumsuz yansımaları olduğunu dile getirmiştir. İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, 252; Harun Karčić, "Globalisation and Islam in Bosnia: Foreign Influences and their Effects", *Totalitarian Movements and Political Religions* 11/2 (2010), 158.

mücahitler ise Selefilere tehdit olarak değerlendirmiştir.¹⁸ Sünnî ağırlıklı bölgede temkinli hareket eden İranlılar, beraberlerinde mezhebî eğitimli mollalar getirmiştir. Örneğin bu mollalar arasında genç bir medrese öğrencisinin yer aldığı, kendisinin özellikle çocukların eğitimiyle görevlendirildiği ve onlara tarihsel mezhebî anlatılar doğrultusunda Ebu Bekr'in Fedek arazisini nasıl gasp ettiği ya da Ömer'in kapıyı acımasızca çarparak Fatıma'nın karnındaki çocuğu nasıl düşürdüğünü vecd içinde anlattığı aktarılmıştır.¹⁹

İranlı mücahitler, Selefilere karşı tasavvufî yapılarla iş birliği kurmuş, tarikat liderleriyle özel görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ayrıca Humeyni ve Hamaney'in posterlerini cephelerde, araçlarda ve kişisel eşyalarında taşımışlardır. Bu semboller Türk mücahitler arasında da etkili olmuştur.²⁰ Tüm bu gelişmeler, Bosna Savaşı'nın yalnızca etnik veya siyasi bir çatışma değil; aynı zamanda Şiilik ile Selefilik arasında bir ideolojik mücadeleye de sahne olduğunu ve Balkanların İran açısından mezhebî faaliyetler için stratejik bir alan olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

2. Bosna Hersek'te İran'ın Kültürel Faaliyetleri: Kültür Ataşelikleri ve Desteklenen Kurumlar

İran, Bosna Hersek ile savaş döneminde kurduğu güçlü ilişkileri sürdürmek amacıyla Balkanlar'a yönelik politikasını uzun vadeli bir stratejiye dönüştürmüştür. Bu kapsamda, Şii topluluklarla kültürel, dinî ve eğitim programları aracılığıyla bağ kurmayı ve bu yolla bölgedeki nüfuzunu artırmayı hedeflemiştir. Şiiliğin yayılması, doğrudan halkla etkileşime dayalı yöntemlerle desteklenmiş; bu yaklaşım yalnızca Bosna Hersek'le sınırlı kalmayıp tüm Balkanlar'a yayılmıştır. İran, büyük bir medeniyet inşasının Şiiliğin benimsenmesiyle mümkün olacağını savunmuş ve kültürel faaliyetleri bu doğrultuda temel araçlardan biri olarak görmüştür.

Bosna Hersek'teki İran kültürel faaliyetlerinin merkezinde, İran büyükelçiliklerine bağlı kültür ataşelikleri yer almaktadır. Bu ataşelikler, İran'ın kültürel etkisini güçlendirmekte ve Bosna Hersek ile ilişkileri derinleştirmektedir. İran'ın Bosna Hersek'te desteklediği başlıca kurumlar şunlardır:

2.1. İslam Kültürü ve İlişkileri Teşkilatı'nın Kültürel Diplomasi ve Etkileşim Faaliyetleri

İran İslam Kültürü ve İlişkileri Teşkilatı (İİKİT), (*İranski Kulturni Centar/Iran's Islamic Culture and Relations Organization/ICRO*), 1995 yılında kurulmuş olup İran'ın kültür diplomasisini yürüten başlıca kurumlardan biridir.²¹ Teşkilat, İran'ın dinî lideri tarafından belirlenen stratejiler doğrultusunda kültürel etkisini yaymayı, İslam dünyasıyla ilişkileri güçlendirmeyi ve kültürel etkileşimi artırmayı amaçlamaktadır. Bu hedefler arasında İran'ın medeniyet mirasını tanıtmak, İslam kültürünü canlandırmak ve Müslümanlar arasında dayanışmayı teşvik etmek yer almaktadır.²²

İİKİT, Bosna Hersek'te İran Büyükelçiliği'ne bağlı olarak faaliyet göstermekte; eğitim, kültür ve sanat alanlarında projeler, sergiler, konferanslar ve programlar düzenleyerek İran ve İslam kültürünü tanıtmaktadır. Bu çalışmalar, mezhebî içerikli etkinlikleri de içermektedir. Teşkilatın yayımladığı önemli yayınlardan biri olan *Beharistan* dergisi; edebiyat, felsefe, tasavvuf ve mezhepler gibi konuları ele alan akademik bir platformdur. Yılda iki kez yayımlanan dergi, üniversitelere ve entelektüel çevrelere dağıtılarak İranlı ve Boşnak düşünürler arasında kültürel

¹⁸ Mezhebî taassub, bazı mücahitlerin yalnızca farklı bir mezhebe mensup olmaları nedeniyle dışlanmalarına yol açmıştır. Bir mücahit, Yemenli ve Zeydî mezhebine mensup genç bir Arap'ın, bu nedenle diğer Arap mücahitler tarafından dışlandığını ve Boşnakların safında dağlarda tek başına savaştığını aktarmaktadır. Aynı kişi, başka bir gözleminde ise, Arap savaşçıların bir Hırvat köyünde yaşayan yaşlı bir Hristiyan çiftle büyük bir merhametle yardım ettiklerini, buna karşın Zeydî ve Şiilerin tekfir edilip tehdit edildiğini belirtmiştir. Bu durum, mezhebî ayrımcılığın pratikte sergilenen insani tutumlarla çelişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bülend Tokgöz, *Cihadın Mahrem Hikâyesi* (İstanbul: Ark Kitapları, 2016), 126.

¹⁹ Tokgöz, *Cihadın Mahrem Hikâyesi*, 134.

²⁰ Tokgöz, *Cihadın Mahrem Hikâyesi*, 135.

²¹ İran İslam Kültürü ve İlişkileri Teşkilatı hakkında ayrıntılı bilgi ve faaliyetleri için bk. Kulturni Centar Ambasadu İslamske Republike Iran u BiH KCAIRI, "İranski Kulturni Centar" (Erişim 15 Eylül 2021).

²² Ekşi, "İran'ın Transnasyonal ve Teopolitik", 54.

bir köprü işlevi görmektedir.²³

2012 yılında yayın hayatına başlayan ve editörlüğünü Muammer Kodric'in yaptığı *Zambak* dergisi ise edebiyat, din ve tasavvufa odaklanan popüler bir yayındır. Genel okuyucu kitlesine hitap eden bu dergi, *İİKİT*'in kültürel yayılma stratejisi çerçevesinde önemli bir araç işlevi görmektedir.²⁴

İİKİT, ayrıca İran'ın tarihi, sanatsal ve edebî mirasını tanıtmak amacıyla "İran Kültür Günleri" gibi halka açık etkinlikler düzenlemekte, bu çerçevede Şii düşüncesine dair içeriklere de yer vermektedir. Bu etkinliklerde, Murteza Mutahhari, Allame Tabatabai,²⁵ Muhammed Taki Misbah gibi önde gelen Şii düşünürlerin eserleri tanıtılmaktadır.²⁶ Gençlere yönelik kültürel etkinliklerde ise Houshang Moradi Kermani'nin *Mecit'in Maceraları* gibi çocuk edebiyatı eserleri öne çıkmaktadır.

İran Büyükelçiliği, *İİKİT* aracılığıyla Bosnalı akademisyenlerle yakın ilişkiler kurmuş; İran'da eğitim görmüş Boşnak öğrencilerle çeşitli projeler yürütmüştür.²⁷ Bu öğrencilerin etkinliklere katılımı hem İran'a yönelik ilgiyi artırmış hem de iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin güçlenmesine katkı sağlamıştır.

2.2. İbn-i Sina Enstitüsü'nün Balkanlardaki Akademik ve Kültürel Etkisi

1996 yılında Saraybosna'da kurulan *İbn-i Sina Bilimsel Araştırma Enstitüsü* (*Naučnoistraživački Institut "Ibn Sina"*), İran'ın Balkanlar'daki en etkili kültürel kurumlarından biridir. Enstitü, beşerî bilimler alanında araştırmalar yürütmek ve İranlı ile Boşnak akademisyenler arasında iş birliğini geliştirmek amacıyla faaliyet göstermektedir.²⁸ Bünyesinde Felsefe ve Gnostisizm, Kültür ve Medeniyet, Fars Dili ve Edebiyatı ile Balkan Araştırmaları olmak üzere dört araştırma merkezi bulunmaktadır. Her ne kadar dinî kimlik taşımadığı belirtilse de yayımlanan eserlerin çoğunluğunu İranlı Şii âlimlerin ve devrim ideologlarının çevirileri oluşturmaktadır. Ayetullah Humeyni, Ayetullah Hamaney, Cevad Amuli ve Ali Ekber Velayeti gibi isimlerin yanı sıra Henry Corbin, William Chittick ve Annemarie Schimmel gibi Batılı araştırmacıların İran kültürü ve tasavvufa dair eserleri de yayınlar arasında yer almaktadır. Enstitünün yayın listesinde Boşnak akademisyenlerin çalışmaları da bulunmaktadır. Ancak bu eserler, genellikle Bosna Hersek'in tarih, dil ve edebiyat gibi konularına odaklanmakta olup dinî içerikten ziyade seküler perspektifler sunmaktadır. Bu durum, Enstitüye yerel akademik çevrelerde meşruiyet kazandırarak, kurumu entelektüel bir merkez hâline getirmiştir.

Enstitü üç önemli dergi yayımlamaktadır. Bunlardan ilki, 1997'den bu yana yayımlanan *Zamanın İşaretleri* (*Znakovi Vremena*) dergisidir. Dergi, felsefe, tasavvuf, edebiyat ve sosyal bilimler gibi konulara yer vermekte; İranlı, Boşnak ve Batılı yazarların makalelerini içermektedir.²⁹ Ancak, dergide İran'ın resmî Şii görüşüne yakın yazarların ağırlıkta olduğu, eleştirel Şii düşünürlerle yer verilmediği dikkat çekmektedir. Bu durum, derginin akademik tarafsızlığı açısından eleştirilmektedir.³⁰

²³ Kulturni Centar Ambasade Islamske Republike Iran u BiH KCAIRI, "24. sayının içeriği için bk." (Erişim 01 Şubat 2023).

²⁴ Derginin içeriği hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. "Zambak" (Erişim 26 Eylül 2018).

²⁵ *Poslanica o srži duhovnog putovanja*, Mulla Sadra, 2009; Načela filozofije i metod realizma, çev. Ertan Basarık, Mulla Sadra Fondacija, 2007; O adabima Božijih poslanika u tefsiru *el-Mizan*, Mulla Sadra, 2009.

²⁶ Kulturni Centar Ambasade Islamske Republike Iran u BiH KCAIRI, "Yayın listesi için bk." (Erişim 07 Nisan 2022).

²⁷ Liridona Berkolli, *Iran's Cultural Hegemony in Western Balkans* (Ankara: İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), 2021), 12.

²⁸ Naučnoistraživački Institut Ibn Sina NIS, "Naučnoistraživački Institut Ibn Sina hakkında" (Erişim 03 Mayıs 2021).

²⁹ Muhammad J. Pirmoradi, "Islamic modern society, its possibility", *Znakovi Vremena* 1/1 (1997), 102-111; Fatemeh Tabatabaei, "Hidžra i džihad, počeci islamske civilizacije", *Znakovi Vremena* 27/98/99 (2024), 12-23; Şiîliğe eleştirel yaklaşan veya İran rejimine muhalif düşünürlerle yer verilmemesi, derginin akademik tarafsızlığını sorgulatmaktadır. Reformist kimlikleriyle bilinen Abdülkerim Suruş, Mustafa Melikyan ve Muhammed Müçtehid Şebusteri gibi isimlerin eserlerinin dergide yer almaması, yayın politikasının belirli bir düşünce ekseninde şekillendiğini göstermektedir. Bu durum, derginin Şii mezhebinin resmî görüşlerini yansıttığını ve eleştirel bakışlara kapalı olduğunu ortaya koymaktadır. Berkolli, *Iran's Cultural Hegemony in Western Balkans*, 13.

³⁰ Enstitü tarafından yayımlanan eserlerde dinî ve itikadî konulara ağırlıklı olarak İranlı yazarların katkı sunduğu görülmektedir. Buna karşılık, kültürel içerikli yazılarda ise Bosnalı âlim ve yazarların

İkinci yayın *PIS Journal (Journal of Politics and International Studies)* adlı siyaset ve uluslararası ilişkiler dergisidir. Bu yayın, İran'ın Orta Doğu politikaları ve Balkanlar'daki kültürel-siyasi stratejileri üzerine analizler sunmakta; aynı zamanda *İbn Sina Tribünü* adlı video platformunda akademik paneller düzenleyerek farklı perspektifleri yansıtmaya çalışmaktadır.³¹

Üçüncü yayın ise 2021'de çıkarılmaya başlanan *Students'Times (Studentska Vremena – Öğrencilerin Saatleri)* adlı genç araştırmacılara yönelik dergidir. Sosyal bilimler, sanat ve felsefe alanlarında yazılar yayımlamakta; çok dilli yapısıyla geniş bir okuyucuya ulaşmaktadır.³²

İbn-i Sina Enstitüsü, Bosna Hersek İslam Birliği ve Saraybosna Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi gibi kurumlarla güçlü ilişkiler kurmuştur. Bosna Hersek İslam Birliği'nin söz konusu iş birliklerinin amacı, Osmanlı'dan miras kalan İslami kültürel yapılarını korumak, enstitünün amaca ise İran'ın kültürel nüfuzunu artırmak ve İran fikir geleneğini Bosna Hersek kamuoyunun idrakine sunmak olduğunu söylenebilir. Bu yönüyle Enstitü, İran'ın bölgesel entelektüel etkinliğini güçlendirme stratejisinin önemli bir parçası olarak değerlendirilebilir.

2.3. Molla Sadra Vakfı'nın Kültürel Etkisi Stratejisi

2003 yılından itibaren Bosna Hersek'te faaliyet gösteren *Molla Sadra Vakfı (Fondacija Mulla Sadra u Bosni i Hercegovini)*, bölgedeki önemli kültürel ve akademik yapılardan biridir. Vakfın yöneticisi Akbar Eydi'nin, İran Devrim Rehberi'nin danışmanı Ali Ekber Velayeti'ye yakınlığı, İran'ın bölgeye verdiği stratejik önemin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.³³

Vakıf, dinî ve entelektüel bir yapı olarak yerel kurumlarla, özellikle Bosna Hersek İslam Birliği, İslami İlimler Fakültesi ve üniversite çevreleriyle iş birliği içinde çalışmaktadır. Bilim, kültür merkezleri ve öğrencilerle de güçlü bağlantılara sahiptir. İnternet sitesinde yayımlanan içerikler büyük oranda Şii perspektiften ele alınmakta; tevhid, Kur'an, hadis, siyer ve ehl-i beyt gibi konular bu bakış açısıyla sunulmaktadır.³⁴

Her ne kadar vakıf misyonunu entelektüel ve felsefi bir çerçevede tanımlasa da, faaliyetlerinde mezhebi vurgular belirgindir.³⁵ Yayınlarında ağırlıklı olarak Ayetullah Humeyni, Ayetullah Hamaney, Murtaza Mutahhari, Muhammed Cevad ve Abbas Kummî gibi İran İslam Devrimi'nin önde gelen düşünürlerine yer verilmekte, bu isimlerin Şiilik eksenli eserleri Bosna kamuoyuna sunulmaktadır.³⁶ Bu doğrultuda, vakfın temel amacının İran'ın resmî Şiilik anlayışını Bosna Hersek'te tanıtmak ve yaygınlaştırmak olduğu söylenebilir.

2.4. Manevi Miras Vakfı'nın Şii Düşünceye Katkısı

Manevi Miras Vakfı (Fondacija "Baština Duhovnosti"), İranlı Şii düşünür Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabâi'nin (1903–1981) fikirlerini merkeze alarak Bosna Hersek'te Şii entelektüel geleneği canlandırmayı amaçlamaktadır. Vakıf, yayımladığı eserler ve düzenlediği akademik etkinlikler aracılığıyla bu geleneği tanıtmayı ve yaygınlaştırmayı hedeflemektedir.³⁷

çalışmalarına yer verildiği dikkat çekmektedir. Örneğin Imam Khomeini, *Adabi Namaza (Namazın Adabı)*, çev. Muamer Kodrić - Nermin Hodžić (Sarajevo: Naučnoistraživački Institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2022); Morteza Motahhari, *Ali İzzetü'l-havâ ve netrepljivosti (Sevgi ve nefret arasında Ali)* (Sarajevo: Institut "Ibn Sina" Sarajevo, 2000); Morteza Motahhari, *O Jedinosti Božijoj (Tevhid üzerinde)*, çev. Muamer Kodrić (Sarajevo: Institut "Ibn Sina" Sarajevo, 2003); Daha fazla için bkz. "Knjige", *Ibn Sina - Naučnoistraživački institut Sarajevo* (blog) (Erişim 19 Nisan 2025).

³¹ Derginin içeriği hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. PISjournal PIS, "PISjournal" (Erişim 03 Mayıs 2021).

³² Editörlüğünü Prof. Dr. Shahab Yar Khan'ın üstlendiği bu yayın, sosyal bilimler, sanat, felsefe ve kültür gibi çeşitli alanlarda genç araştırmacılara özgün içerikler üretme imkânı sunmaktadır. Derginin, Boşnakça ve İngilizcenin yanı sıra Hırvatça ve Sırpça gibi yerel dillerde de yayımlanması, geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmesine olanak sağlamaktadır. Shahab Yar Khan, "Editorial", *Studentska Vremena* 2/2 (2022), 8-9.

³³ Berkolli, *Iran's Cultural Hegemony in Western Balkans*, 12.

³⁴ Akbar Eydi, *Islamske İrfansko Teme* (Sarajevo, 2004), 74-130; Fondacija Mulla Sadra u Bosni i Hercegovini FMSBH, "Molla Sadra Vakfı'nın misyonu hakkında bk." (Erişim 20 Mayıs 2020).

³⁵ Fondacija Mulla Sadra u Bosni i Hercegovini FMSBH, "Akbar Eydi'nin kitapları" (Erişim 02 Şubat 2019) bk. İslami İrfan Konuları (Sarajevo, 2004), Laiklik mi inanç mı? (Sarajevo 2004), Mükemmel Ahlak (Sarajevo, 2004), Akaid'in Temel İlkeleri (Sarajevo, 2004), İslam'ın Özellikleri (Sarajevo 2004), Misyon Tartışmaları (Sarajevo 2004), Kur'an'da İmamet (Sarajevo 2004), Ruh Hakkında Bilgi Edinmek (Sarajevo 2004), Gençler İçin Dersler (Sarajevo 2004).

³⁶ Fondacija Mulla Sadra u Bosni i Hercegovini FMSBH, "Yayımlanan kitap listeleri için bk." (Erişim 27 Aralık 2022).

³⁷ bk. Fondacija "Baština Duhovnosti" FBD, "Fondacija 'Baština Duhovnosti' hakkında" (Erişim 12 Mart 2022).

Vakfın başkanı Amar Imamović'in öncülüğünde yürütülen faaliyetler, yayıncılık, konferanslar ve seminerleri kapsamaktadır. Imamović'e göre vakfın temel hedefi, "manevi değerleri teşvik etmek, ahlaki ilkeleri canlandırmak ve İslam düşüncesinden doğan akılcı yaklaşımları geliştirmektir." Bu doğrultuda vakıf, yalnızca dinî metinler değil, aynı zamanda felsefî ve etik içerikli çalışmalara da yer vermektedir.³⁸ Vakfın yayın faaliyetlerinde özellikle Tabatabâi'nin eserleri öne çıkmakta, bu eserler Boşnakçaya çevrilerek akademik çevrelerle paylaşılmaktadır. Ayrıca Murteza Mutahhari, Muhammed Reyşahri, Muhammed Rıza Aram ve Şehriyar Süleymani gibi diğer Şii düşünürlerin metinleri de bölgeye kazandırılmıştır. Bu çevirilere ek olarak, yerel Boşnak yazarların çalışmaları da yayımlanmakta, böylece entelektüel çeşitlilik sağlanmaktadır.³⁹

Vakfın önemli yayınlarından biri, 2015 yılında yayımlanmaya başlayan *Živa baština* (Yaşayan Miras) dergisidir. Derginin ilk sayılarında ağırlıklı olarak Farsçadan çevrilen metinler yer alırken, sonraki sayılarda yerel akademisyenlerin katkıları artmıştır. Bu gelişme, derginin yerel entelektüel çevrelerle daha güçlü bir bağ kurmasına olanak tanımıştır.⁴⁰

Vakıf, faaliyetlerinde yerel âlim ve akademisyenlere aktif görev vererek Bosna Hersek'te kabul gören özgün bir Şii yorum geliştirmeyi başarmıştır. Kadrosunun büyük ölçüde yerel ilim adamlarından oluşması, vakfı dışa bağımlı olmaktan çıkarıp, toplumsal ve akademik düzeyde daha geniş bir etki alanına ulaştırmıştır.

2.5. İran'ın Sırbistan'daki Faaliyetleri

"Kom" Din Bilimleri Merkezi (Centar Za Religijske Nauke "Kom"), resmî olarak Sırbistan'da faaliyet göstermesine rağmen, Bosna Hersek'teki kurumlarla iş birliği içinde olması ve yayınlarını Sırpça sürdürmesi nedeniyle bölgesel etkileşim bağlamında önem taşımaktadır. Merkezin genel müdürlüğünü Dr. Seid Halilović yürütmekte olup, kardeşleri Dr. Tehran ve Dr. Muamer Halilović de yönetim kadrosundadır. Halilović kardeşler uzun yıllar Kum'da dinî eğitim almışlardır.⁴¹

Kom'un hedefi, Sırbistan'da bir İlahiyat Fakültesi kurarak yükseköğretim alanında etkinlik göstermektir. Bu amaçla, merkezin akademik yapısını güçlendirmek adına Çağdaş Dinî Düşünce, Din Felsefesi ve Din Medeniyeti gibi üç temel araştırma birimi oluşturulmuştur.⁴² Merkezde yayımlanan çalışmaların büyük çoğunluğu Halilović kardeşler tarafından kaleme alınmıştır; yalnızca Ali Ekber Velayeti'nin *İslam ve İran Kültür ve Medeniyet Tarihi* adlı eseri bu duruma istisnadır. Bu durum, merkezin yerel aktörlerce şekillendirildiğini göstermektedir.

Kom'un önemli yayın organı, 2012'de yayımlanmaya başlayan *Kom Din Bilimleri Dergisi*'dir (Journal of Religious Sciences).⁴³ Dergi, din felsefesi, medeniyet, sosyal bilimler ve çağdaş dinî düşünce alanlarında makaleler yayımlamaktadır. Makalelerin çoğu İranlı yazarlarca İngilizce kaleme alınmıştır; sınırlı sayıdaki Sırpça makaleler ise genellikle Halilović kardeşlere aittir. Bu yayın politikası, derginin İran akademik çevreleriyle olan bağlantısını ve uluslararası bir hedef kitlesine ulaşma çabasını yansıtmaktadır.⁴⁴

İran; *İİKİT*, *Molla Sadra Vakfı*, *İbn-i Sina Araştırma Enstitüsü* ve *Kom Merkezi* gibi kurumlar aracılığıyla Bosna Hersek ve Sırbistan'da kültürel ve akademik etkinlikler yürütmektedir. Bu faaliyetler aracılığıyla İran, bölgedeki kültürel ve entelektüel varlığını pekiştirmeyi amaçlamaktadır. Ancak bu çabaların Şiiliğin bölgedeki yaygınlığına etkisi konusunda kesin sonuçlara varmak zordur. Bu etkinin boyutunu anlayabilmek için sosyolojik ve demografik verilere dayalı kapsamlı araştırmalara ihtiyaç vardır. Bununla birlikte, İran'ın kültürel faaliyetlerinin yerel halk nezdinde İran düşüncesi sistemine yönelik bir sempati oluşturduğu

³⁸ Amar Imamović, "O razlozima...", *Fondacija Baština Duhovnosti* (Erişim 12 Mart 2022).

³⁹ Ali Reza Panahian, *Za sofrom Kur'ana*, çev. Mediha Imamović (Sarajevo: Biblioteka Islamski Nauk, 2023); Muhammed Ibrahim Ajeti, *Vječne poruke Kerbele*, çev. Amar Imamović (Sarajevo: Biblioteka Islamski Nauk, 2012).

⁴⁰ Vakfın faaliyetlerinde, Tabatabâi'nin el-Mizân adlı tefsirinin tercümesine yer verildiği gibi, yayımlanan kitap ve dergilerde de onun din anlayışı üzerine yoğunlaşmıştır. Özellikle *Živa Baština* dergisinde, Tabatabâi'nin din anlayışı, felsefî yönü ve İslam kültüründeki yeri üzerine kapsamlı çalışmalar yapıldığı görülmektedir. "Časopis Živa Baština - Baština duhovnosti", 07 Mayıs 2019.

⁴¹ Berkolli, *Iran's Cultural Hegemony in Western Balkans*, 13.

⁴² Kom merkezinin yayın listesi için bk. Kom Din Bilimler Merkezi KOM, "Kom Din Bilimler Merkezi'nin kütüphanesi" (Erişim 20 Ocak 2023).

⁴³ Tehran Halilović, "Originalnost Islamske Filozofije", *Kom* 1/1 (2012), 7-11.

⁴⁴ Kom Din Bilimler Merkezi KOM, "Časopis za religijske nauke Kom" (Erişim 03 Ekim 2021).

söylenebilir. Kom Merkezi ve benzeri kurumlar, İran'ın Balkanlar'daki uzun vadeli kültürel ve entelektüel stratejisinin önemli temsilcileri olarak değerlendirilebilir.

3. İran'ın Arnavutluk'taki Kültürel Faaliyetleri ve Şii Düşüncenin Yayılımına Etkisi

İran ile Arnavutluk arasında Enver Hoca dönemindeki komünist yönetim süresince herhangi bir diplomatik ilişki bulunmamaktaydı. Bu durum, 1990'lı yıllarda Arnavutluk'ta komünist rejimin çökmesinin ardından değişmiş; İran, Tiran'da büyükelçilik açarak bu ülkedeki diplomatik ve kültürel faaliyetlerine resmî olarak başlamıştır. İran'ın Arnavutluk'taki ilk kültürel girişimi, 1995 yılında Tiran'da kurulan Saadi Şirazi Kültür Vakfı aracılığıyla gerçekleşmiştir. Ancak İran'ın Arnavutluk'a yönelik ilgisi, yalnızca kültürel diplomasiyle sınırlı kalmamış; 2013 yılından itibaren bu ülkede İran rejimine muhalif Halkın Mücahitleri Örgütü'ne (HMÖ) ev sahipliği yapılması, İran'ın Arnavutluk'taki faaliyetlerini artırmasında belirleyici bir etken olmuştur.⁴⁵

İran tarafından terör örgütü olarak tanımlanan HMÖ, Arnavutluk'ta aktif olarak faaliyet göstermekte olup, bu durum iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri olumsuz etkilemiş ve siyasi gerilimlere yol açmıştır.⁴⁶ Arnavutluk hükümeti genel olarak HMÖ'ye destekleyici bir tutum sergilemekte; ülkede üç bini aşkın örgüt mensubunun bulunduğu tahmin edilmektedir.⁴⁷ Son dönemde bazı mensupların kamptan ayrılarak sivil yaşama geçmesi, örgüt içi bilgilerin kamuoyuna sızabileceği yönünde kaygılar doğurmuş, bu durum hem HMÖ hem de Arnavutluk açısından güvenlik riski olarak değerlendirilmiştir.⁴⁸

İran'ın Arnavutluk'taki kültürel girişimlerine olan ilgisi dikkat çekici olmakla birlikte, siyasi gerilimler bu faaliyetlerin etkisini ve kapsamını sınırlamıştır. Buna rağmen İran'ın desteklediği bazı kurum ve yapılar faaliyetlerini sürdürmektedir.

3.1. Saadi Şirazi Kültür Vakfı'nın İran Kültürünü Yayma Çabaları

İran, 1995 yılında Tiran'da kurduğu *Saadi Şirazi Kültür Vakfı (Fondacioni Kulturor Saadi Shirazi)* ile Arnavutluk'ta kültürel ilişkilerini geliştirmeyi amaçlamıştır. Vakıf, İran medeniyetinin unsurlarını tanıtmak ve iki ülke halkları arasındaki kültürel bağları güçlendirmek amacıyla sergiler, seminerler ve çeşitli etkinlikler düzenlemektedir.⁴⁹

Vakfın faaliyetlerinde Fars kültürünün tanıtımı ve Farsça öğretimi ön plandadır. Bu kapsamda açılan dil kurslarının yanı sıra, Farsça eserler kaleme almış Arnavut şairler üzerine de çalışmalar yapılmıştır.⁵⁰ Osmanlı döneminde edebî ve irfânî bir dil olarak kullanılan Farsçanın ürünü olan bu eserler, önemli bir kültürel miras olarak kabul edilmektedir. Ancak Vakıf, söz konusu eserleri Osmanlı tarihsel bağlamından kopararak, doğrudan İran ulusal kültürüyle ilişkilendirmiştir.⁵¹ Bu yaklaşım, İran ile Arnavutluk arasındaki kültürel ilişkileri pekiştirirken, Arnavut kültürünün Osmanlı edebî ve ilmi mirasıyla olan bağlarının geri planda kalmasına yol açmıştır. Bu durum, İran'ın bölgedeki kültürel etkisini artırma stratejisinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Saadi Şirazi Kültür Vakfı'nın en dikkat çekici girişimlerinden biri, 1996'da yayın hayatına başlayan *Perla* adlı dergidir. Kısa sürede Arnavutluk, Kosova, Kuzey Makedonya ve Karadağ'daki entelektüel çevreleri bir araya getiren saygın bir akademik platform hâline gelmiştir. Dergi, oryantalist bir perspektifle İran-Arnavutluk kültürel ilişkileri ile Albanoloji ve

⁴⁵ İran'ın, Arnavutluk'taki HMÖ üssünü insansız hava araçlarıyla vurabileceği medyada geniş yer buldu. bk. Iran Front Page, "Iran's stealth drones capable of striking MKO base in Albania: Iranian Paper" (Erişim 02 Aralık 2022).

⁴⁶ Koç, *Halkın Mücahitleri Örgütü*, 42.

⁴⁷ Trita Parsi, "Why Trump's Hawks Back the MEK Terrorist Cult", *The New York Review of Books* (Erişim 26 Ocak 2019).

⁴⁸ Olsi Jazexhi, "Margarita Ballco i kerkon Bledi Cucit qe ti liron burren qe Maryam Rajavi i ka burgosur ne Karrec", haz. Olsi Jazexhi, *YouTube* (29 Aralık 2022), 00:06:42-00:23:52; Top Channel, "Operacioni policor shqiptar demaskon agentët e MOIS të maskuar si burime për mediat perëndimore", *Top Channel* (Erişim 15 Ağustos 2022).

⁴⁹ Media e Lire, "Irani përtërit traditën kulturore Shqiptare përmes Fondacionit 'Saadi Shirazi'" (Erişim 06 Aralık 2018).

⁵⁰ Başaran, *İmparatorluk Düşüncesinin İran Dış Politikasına Yansımaları ve Milliyetçilik*, 242.

⁵¹ Berkolli, *Iran's Cultural Hegemony in Western Balkans*, 9.

İranoloji alanlarına odaklanmıştır.⁵² Ancak dergi, Osmanlı kültürel mirasına mesafeli bir yaklaşım sergilemiş; Osmanlıca göz ardı edilmiş ve bu durum, Albanoloji ve İranoloji çalışmalarının derinliğini sınırlarken, Arnavutluk'un tarihi ve edebî mirasının bütüncül olarak aktarılmasını da zorlaştırmıştır. Bu çerçevede, derginin mezhebi kaygılar doğrultusunda bir yönelim sergilediği söylenebilir. İran'ın Arnavutluk'taki kültürel etkinliği çerçevesinde Farsça eserlerin öne çıkarılmasına özel bir vurgu yapılmış, ancak Osmanlı Türkçesi içeriğe dâhil edilmemiştir. Oysa Osmanlı Türkçesi olmaksızın Arnavutluk'un tarihi ve kültürel mirasını tam anlamıyla kavramak mümkün değildir.

Derginin editörü Prof. Dr. Emil Lafe, *Perla*'nın amacını Arnavut edebiyatını doğu edebiyatlarıyla karşılaştırmalı olarak ele almak şeklinde tanımlamıştır. Lafe'ye göre Naim Fraşiri, İran ve Arnavut kültürleri arasında bir köprü işlevi görmektedir.⁵³ Fraşiri'nin Farsça kaleme aldığı *Tahayyülât* adlı şiir mecmuası, bu baği yansıtan önemli bir örnektir.⁵⁴ Vakıf yöneticileri de Fraşiri'yi vakfın kültürel misyonuyla uyumlu bir entelektüel miras olarak değerlendirmiştir. *Perla* aracılığıyla Arnavut okuyucular, İranlı akademisyenlerin katkılarıyla İranoloji ve Oryantalizm çalışmalarına erişim sağlamıştır.⁵⁵

Vakıf, derginin yanı sıra edebiyat alanında da yayımlar gerçekleştirmiştir. Naim Fraşiri'nin *Tahayyülât* ve *Qerbela* (*Kerbela*) adlı eserlerinin yanı sıra Mevlânâ'nın *Mesnevî'si*, Saadi Şirazi'nin *Gülistan* ve *Bostan*'ı ile Firdevsî'nin *Şehnâme'si* yayımlanmıştır. Bu eserler, İran ve Arnavut kültürleri arasındaki tarihsel etkileşimin edebî yansımaları olarak değerlendirilmiş; vakıf bu yayınlar aracılığıyla kültürel çeşitliliği desteklemeyi amaçlamıştır.

3.2. Firdevsî Enstitüsü'nün Faaliyetleri

Firdevsî Fars/İran Araştırmaları Enstitüsü (*Instituti i Studimeve Perso-Iraniane Firdeusi*), 2010 yılında Saadi Şirazi Kültür Vakfı ile Marin Barleti Üniversitesi iş birliğiyle kurulmuş ve adını *Şehnâme'nin* yazarı Ebû'l-Kâsım Firdevsî'den (ö. 411/1020) almıştır. Enstitü, İran medeniyetine dair akademik çalışmaları teşvik etmeyi, kültürlerarası etkileşimi güçlendirmeyi ve İranoloji alanında bilimsel üretimi desteklemeyi amaçlamaktadır.⁵⁶

Farsçadan Arnavutçaya yapılan çeviriler aracılığıyla İran tarihine ve kültürüne dair bilgilerin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca, Saadi Şirazi Kültür Vakfı'nın yayımladığı *Perla* dergisini kendi bilimsel yayın organı olarak benimseyerek bu alandaki etkileşimi artırmıştır.⁵⁷ Firdevsî Enstitüsü, yürüttüğü akademik ve kültürel faaliyetlerle Fars kültürünün Arnavutluk'ta tanıtılmasına ve iki toplum arasındaki kültürel bağların güçlendirilmesine katkı sunmaktadır.

3.3. Saadi Koleji'nin Şii Eğitimi ve Kültürel Etkinlikler Üzerine Tartışmalar

2001–2020 yılları arasında Saadi Şirazi Vakfı bünyesinde faaliyet gösteren “Saadi” Koleji (*Koleji “Saadi”*), yalnızca kız öğrencilere yönelik lise düzeyinde eğitim vermiştir. İranlı ve

⁵² Ibrahim Hajdarmataj, “Revista ‘Perla’ (nr. 80, viti 2018) këto ditë në duart e lexuesve artdashës”, *Orientalizmi Shqiptar* (Erişim 20 Haziran 2021).

⁵³ Emil Lafe, “Roli i Revistës ‘Perla’ Në Studimet Iranologjike Në Shqipëri”, *Orientalizmi Shqiptar* (21 Şubat 2012); Naim Fraşiri Arnavut milliyetçisi, şair ve yazardır. bk. Muhammed Aruçi, “Fraşiri, Naim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996).

⁵⁴ Naim Fraşeri, Arnavut ve Fars edebiyatında eser vermiş nadir şairlerden biridir. Özellikle *Tahayyülât* adlı Farsça mesnevisiyle Mevlânâ, Hafız ve Ömer Hayyam gibi klasik şairlerden etkilenmiştir. Şiirlerinde mistisizm, felsefe ve doğu-batı unsurlarının birleşimi öne çıkar. İran edebiyatında ilk kez 1975'te anılmış, zamanla Bektaşî kökenli bir Arnavut şair olarak değerlendirilmiştir. Shaban Sinani, “Naimi dhe Rumi, në kontekstin e pranisë kulturore Perso-Iraniane në traditën shqiptare”, *Studime Filologjike* 3-4 (2018), 19-21.

⁵⁵ Hajdarmataj, “Revista ‘Perla’ (nr. 80, viti 2018) këto ditë në duart e lexuesve artdashës”.

⁵⁶ Firdevsî Enstitüsü, Arnavutluk'ta İranoloji alanının gelişimini desteklemeyi ve genç araştırmacıları bu alana yönlendirmeyi hedeflemektedir. Enstitü, Fars/İran medeniyetinin tarihi, kültürel ve edebî yönlerini ele alarak, bu medeniyetin dünya tarihindeki etkisini analiz etmeye odaklanır. Böylece, İran kültürünün akademik düzeyde incelenmesine katkı sağlayarak İranoloji araştırmalarının Arnavutluk'ta kurumsallaşmasına zemin hazırlar. bkz. Instituti i Studimeve Persiano-Iraniane Firdeusi, “Enstitü'nün hedefleri” (Erişim 12 Eylül 2021).

⁵⁷ Tercümelerde ağırlık, dinî metinlerden ziyade İran'ın tarihi ve kültürel yapısını konu alan eserlere verilmiştir. Bu çerçevede, M. T. Faramarzi'nin *İran'a Seyahat Rehberi*, Davood Vakılzadeh ve S. A. Qorayshizadeh'nin *İran: Farmların Ülkesi*, Afshar Naderi ve N. Kasarian'nin *İran Mimarisini* ile Ali Şeriatî'nin *Fars Körfezi* adlı eserleri öne çıkmaktadır. Bu çeviriler, İran'ın tarihi mirası, kültürel kimliği ve mimari değerlerine dair Arnavut okuyuculara kapsamlı bilgiler sunmaktadır. bkz. Instituti i Studimeve Persiano-Iraniane Firdeusi, “Biblioteka” (Erişim 15 Haziran 2021).

Arnavut öğretmenlerden oluşan kadrosuyla, Arnavutluk Milli Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanan müfredata göre eğitim sunmuş; aynı zamanda ahlaki değerlerin kazandırılmasını da hedeflemiştir. 2020 yılında İranlı diplomatlar Muhammed Ali Arz Peimanemati ve Seyed Amirhossein Asghari'nin "persona non grata" (istenmeyen kişi) ilan edilmesi üzerine kolejin faaliyetleri sona ermiştir.⁵⁸ Bu süreçte Asghari'nin Saadi Şirazi Vakfı başkanlığını yürüttüğü belirtilmiştir.⁵⁹

Kolejin resmi müfredat doğrultusunda eğitim verdiği belirtilse de bazı kaynaklar tarafından Şii inancını teşvik eden müfredat dışı etkinliklerin düzenlendiği ileri sürülmüştür. Bu kapsamda, Şii imamların doğum günleri ve muharrem ayına yönelik programların gerçekleştirildiği iddia edilmiştir. Ancak, bu etkinliklerin kapsamı ve söz konusu iddiaların doğruluğu kesin olarak teyit edilememiştir.⁶⁰

3.4. Kur'an Vakfı'nın Dinî ve Akademik Faaliyetleri

Kur'an Vakfı (*Fondacioni i Kur'anit*), İran'daki medreseler ve el-Mustafa Üniversitesi'nde eğitim almış Arnavut öğrenciler tarafından kurulmuş olup, Arnavutluk'ta dinî ve akademik faaliyetler yürütmektedir. Camilerde düzenlenen Kur'an kursları ve yayımlanan tefsir-hadis çalışmalarıyla dinî öğretime katkı sağlamayı amaçlayan vakıf, faaliyetlerinde Şii alimlerin görüşlerine ağırlık vermesiyle mezhebi bir yönelim sergilemektedir.⁶¹ Vakıf, Kosova'da *Kur'an Kültür Derneği* (*Shoqata Kulturore "Kur'ani"*) adıyla da faaliyet göstermektedir.⁶²

Vakfın çalışmaları üç başlık altında toplanabilir: Kur'an kursları, akademik araştırmalar ve Kur'an tebliği. Bu çerçevede eğitim programları düzenlenmiş, seminer, panel, radyo-televizyon programları ve dergi yayıncılığı gibi çeşitli yollarla Kur'an öğretileri yaygınlaştırılmıştır.⁶³ Vakıf, *Öğüt* (*Këshilla*) ve *Kur'an'ın Nuru* (*Drita e Kur'anit*) adlı iki dergi yayımlamaktadır.⁶⁴

2007'de yayımlanmaya başlayan *Kur'an'ın Nuru* dergisi, yerli akademisyenlerin makalelerine ve Farsçadan tercümelere yer vermekte; genellikle ilim, ahlak, toplum ve Hz. Muhammed'in örnekliği gibi tartışmasız temaları işlemektedir.⁶⁵ Editörlük görevini sırasıyla Hossein Asadi, Muhammed Reza Aram, Muhammed Reza Haj Khezr ve Vullnet Merja üstlenmiştir.⁶⁶ Dergi, akademik nitelik iddiasına rağmen, Şii bakış açısını yansıtan tercümelere ve haber bülteni formatında içeriklere yer vermektedir. Bu içeriklerde el-Mustafa Üniversitesi gibi İran merkezli eğitim kurumların tanıtımına yer verilmiş ve bu kurumun temel hedefi İslam'ın Hz. Muhammed tarafından öğretilen sahih bilgisini, Kur'an ve Ehl-i Beyt öğretisine dayalı bir perspektifle günümüze taşımaktır. Bu tür içerikler, derginin İran'ın eğitim kurumlarına ve dinî yaklaşımlarına özel bir vurgu yaptığını göstermektedir.⁶⁷

Öğüt dergisi ise genel okuyucu kitlesine yönelik olup, inanç, ibadet, ahlak ve eğitim konularında yazılara yer verir. Büyük ölçüde anonim ve Farsçadan çevrilen metinlerden oluşması, derginin İran'ın dinî-kültürel yaklaşımını yansıttığı yorumlarına yol açmıştır.

Kur'an Vakfı tarafından yayımlanan bir diğer dergi olan *Öğüt* (*Këshilla*), genel olarak halka yönelik dinî, ahlaki ve eğitsel içeriklere odaklanmaktadır. İnanç, ibadet, ahlak ve eğitim gibi

⁵⁸ "Dy Diplomate Iranianë Përzihen Nga Shqipëria", *Reporter.AL* (blog), 15 Ocak 2020.

⁵⁹ Opinion, "Ministria e Arsimit rrëfen arsyen pse mbylli shkollën iraniane në Tiranë" (Erişim 14 Haziran 2021).

⁶⁰ Berkolli, *Iran's Cultural Hegemony in Western Balkans*, 10.

⁶¹ Vjollca Karaj, "Njohje e shkurtër me punën 10-vjeçare të Fondacionit të Kur'anit në Shqipëri", *Drita e Kur'anit* 15/1 (2011), 140-141; Fondacioni i Kur'anit, "Vakfın Kur'an Nuru dergisine ulaşmak için bk." (Erişim 14 Temmuz 2021).

⁶² Kosova'da "*Kur'an*" *Kültür Derneği* (*Shoqata Kulturore "Kur'ani"*), farklı yaş gruplarına yönelik Kur'an kursları düzenleyerek dinî eğitim faaliyetlerini sürdürmeyi amaçlayan bir kurumdur. Vakıf, yalnızca Kur'an öğretimiyle sınırlı kalmayıp, temel dinî bilgiler konusunda da eğitim vermeyi hedeflemektedir.

⁶³ Karaj, "Njohje e shkurtër me punën 10-vjeçare të Fondacionit të Kur'anit në Shqipëri", 141; Muhsin Keraeti, "Ta njohim më tej Kur'anin", *Drita e Kur'anit* 3 (2017), 76-79.

⁶⁴ Fondacioni i Kur'anit, "Vakfın Kur'an Nuru dergisine ulaşmak için bk."

⁶⁵ Bu çeviriler arasında din ile bilim ilişkisini ele alan eserler de bulunmaktadır. Mehdi Golshani'nin *Allah'ı Tanımada Bilimin Rolü* ve Naser Mekarim Shirazi'nin *Kur'an Tefsiri – Din Zorunlu Değildir* adlı çalışmaları Arnavutçaya tercüme edilmiştir. Bu eserler, İslam teolojisi, özgür irade ve bilimsel düşüncenin teistik yorumlarına odaklanmaktadır.

⁶⁶ Fondacioni i Kur'anit, "Vakfın Kur'an Nuru dergisine ulaşmak için bk."

⁶⁷ Editör yazısı, "Një njohje e shkurtër me Universitetin Ndërkombëtar 'Al-Mustafa'", *Drita e Kur'anit* 15/1 (2011), 134.

konulara dair makaleler içeren bu derginin büyük bir bölümünün anonim yazarlar tarafından kaleme alındığı ve yazıların önemli bir kısmının Farsçadan tercüme edildiği düşünülmektedir.⁶⁸ Bu durum, derginin İran'ın dinî ve kültürel yaklaşımlarını yansıttığına dair bir değerlendirme yapılmasına neden olmaktadır.

Vakfın yayımladığı kitapların çoğu, Farsçadan çevrilen ve Şii düşünceye dair katkılar sunan çalışmalardan oluşmaktadır. Mehdi Golşani, Murtaza Şuca'a, Muhammed Reza Aram ve Muhsin Keraeti gibi İranlı akademisyenlerin eserleri, bu düşünceyi Arnavutluk'taki okuyuculara tanıtmayı hedeflemektedir. Bu yayınlar aracılığıyla İran'ın dinî ve kültürel etkisinin artırılmaya çalışıldığı görülmektedir.⁶⁹

3.5. Esinti Derneği'nin Şii Düşünceyi Yayma Çabaları ve Tercüme Faaliyetleri

2005 yılında Arnavutluk'ta kurulan *Esinti Derneği* (*Shoqata Flladi*), ülkedeki kültürel ve dinî faaliyetleriyle dikkat çekmektedir. Derneğin başkanlığını, Lübnan'da ilahiyat eğitimi almış Arnavut kökenli Vullnet Merja yürütmektedir. Dernek, Hz. Muhammed'in Ehl-i Bey'tine dair farkındalık oluşturmaya, ulusal radyoda yapılan yayınlarla Şiiliği tanıtmayı ve bu inanca dair eserleri Arnavutçaya kazandırmayı hedeflemektedir.⁷⁰ Bu bağlamda, dernek Arnavutluk'ta Şiiliğin tanıtılması ve bu inanç sisteminin topluma aktarılması noktasında faaliyet göstermektedir.

Esinti Derneği, faaliyetlerini yerli kadrolarla yürütmesiyle benzer kurumlardan ayrılmaktadır. Şii düşüncenin yaygınlaşması amacıyla Ayetullah Humeyni, Muhammed İbrahim Kazvinî⁷¹, Mücteba Musavi Lari⁷² ve Cafer Subhani⁷³ gibi önemli Şii âlimlerin eserlerini Arnavutçaya çevirmiştir. Bu çeviriler arasında, Nasır Mekarim Şirazi'nin otuz ciltlik *Kur'an'ın Mükemmel Tefsiri*⁷⁴ ile Muhammed Cevad Muğniyye'nin on iki ciltlik *İmam Ca'fer es-Sâdık'ın Fıkhi*⁷⁵ adlı eserleri özellikle öne çıkmaktadır. Bu çalışmalar, yalnızca Arnavutça Şii literatürü zenginleştirmekle kalmamış, diğer kurumlara da örnek olmuştur. Ayrıca, Lübnan *Hizbullah*'ının lideri Hasan Nasrallah'a⁷⁶ ait eserlerin çevrilmesi derneğin yayın faaliyetlerinin kapsamını genişletmektedir.⁷⁷

Dernek başkanı Vullnet Merja, aynı zamanda aktif bir tebliğci olarak dinî ve akademik etkinliklerde yer almaktadır.⁷⁸ Özellikle, Arnavut tarikat liderlerine İran Şiiliği ve bu geleneğe ait literatür hakkında bilgilendirme çalışmaları gerçekleştirmektedir. Bu çerçevede, Süfilik ve Şilik arasındaki ortak noktalara vurgu yapılarak, dinî-kültürel etkileşimin artırılması amaçlanmaktadır.

3.6. Rumi Vakfı'nın Faaliyetleri

2007 yılında kurulan *Rumi Vakfı* (*Fondacioni "Rumi"*), İran'ın Arnavutluk'taki kültürel faaliyetleri kapsamında yer almakta ve İslam düşüncesinin felsefî ve metafizik yönlerine odaklanmaktadır. Vakıf, Seyyid Hüseyin Nasr, William Chittick, Muzaffer İkbâl ve Allame Tabatabai gibi düşünürlerin eserlerini Arnavutçaya çevirerek bu alanlarda entelektüel katkı sunmayı hedeflemektedir.⁷⁹ Temel amacı, İslam'ın felsefî mirasını tanıtmak ve Arnavutluk'taki düşünsel çeşitliliğe katkıda bulunmaktır.

Vakfın yayın organı olan *Metafizik ve Ahlak* (*Metafizika dhe Morali*) adlı dergi hem

⁶⁸ Karaj, "Njohje e shkurtër me punën 10-vjeçare të Fondacionit të Kur'anit në Shqipëri", 141; Fondacioni i Kur'anit, "Kur'an Vakfının 'Keshilla' Dergisi" (2009).

⁶⁹ Fondacioni i Kur'anit, "Kur'an Vakfı'nın Eserleri" (Erişim 07 Temmuz 2021).

⁷⁰ Sejid Ali Khamenei, *Citate të Çmuara*, çev. Vullnet Merja (Tiranë: Shoqata "Flladi", 2025), 6-53; Shoqata Flladi SHF, "Shoqata Flladi hakkında" (Erişim 19 Şubat 2021).

⁷¹ Muhammed İbrahim Kazvinij, *Masakra e Kerbelasë*, çev. Vullnet Merja (Tiranë: Shoqata "Flladi", ts.).

⁷² Sejid Muxhtebe Musavi Lari, *Ringjallja në Ditën e Gjykimit dhe jeta në Botën e Përtejme*, çev. Mentor Çadri (Tiranë: Shoqata "Flladi", 2019).

⁷³ Xhafer Subhani, *Në tryezën e Kur'anit dhe Sunnetit*, çev. Vullnet Merja (Tiranë: Shoqata "Flladi", 2014).

⁷⁴ Naser Mekarim Shirazi, *Komentimi i përsosur i Kur'anit*, çev. Vullnet Merja (Tiranë: Shoqata "Flladi", 2009).

⁷⁵ Muhammed Cevad Muğniyye, *Fikhu i Imam Xha'ferr Sadikut*, çev. H. Selim Stafa (Tiranë: Shoqata "Flladi", ts.).

⁷⁶ Sejjid Hasan Nasrullah, *Imam Mehdiu dhe lajmet e dijes së Fshehtë, Gajbit*, çev. Vullnet Merja (Tiranë: Shoqata "Flladi", 2016).

⁷⁷ Shoqata Flladi SHF, "Shoqata Flladi'nin eserleri" (Erişim 25 Şubat 2021).

⁷⁸ Media e Lire, "Vullnet Merja'nın bazı yazıları" (Erişim 20 Haziran 2022).

⁷⁹ Berkolli, *Iran's Cultural Hegemony in Western Balkans*, 11.

uluslararası kaynaklardan çevrilere hem de yerel akademisyenlerin çalışmalarına yer vermiştir. Dergide metafizik ve ahlaka dair akademik içerikler sunulmuş, ancak yalnızca iki sayı yayımlanabilmiştir.⁸⁰

Genel olarak değerlendirildiğinde, İran destekli bu tür kurum ve vakıfların Arnavutluk'ta kültürel nüfuz alanı oluşturarak, Şii söylemi yaymaya çalıştıkları söylenebilir. Bu bağlamda, *Takrib-i Mezahib* yaklaşımı yalnızca mezhepler arası birliği değil, aynı zamanda Şii etkinin artırılmasını da amaçlamaktadır. Özellikle sûfi, Bektaşî ve bazı tarikat çevreleriyle mezhebi yakınlıklar vurgulanarak bu grupların Şiiliğe yönlendirilmesi hedeflenmektedir.

3.7. İran'ın Arnavutluk'taki Faaliyetlerinin Bektaşî Topluluğu Üzerindeki Etkisi

İran'ın Arnavutluk'taki Bektaşî topluluğuna yönelik ilgisi, tarihsel ve stratejik bir bağlamda değerlendirildiğinde dikkat çekicidir. 1882'de Yanya'da İran Konsolosluğu'nun açılması, Güney Arnavutluk'taki Bektaşî varlığının İran açısından erken dönemlerden itibaren önemli görüldüğünü göstermektedir.⁸¹ İran, bu toplulukla ilişkilerini derinleştirerek bölgedeki kültürel ve politik etkisini artırmaya çalışmıştır. Son yıllarda ise Şiileştirme yönündeki çabalar daha belirgin hâle gelmiştir. Bu bağlamda, Bektaşî önderlerinden Baba Recebi (ö. 1995), İran'ın bu stratejik ilgisi açısından dikkate değer bir figürdür. Recebi'nin *Mistiçizma Islame dhe Bektashizma* adlı eserinde, Bektaşîlik ile İran Şiiliği arasında kurduğu ilişki, tarikatın Şii düşünceye açık hâle gelmesine katkı sağlamış, Şii sûfililiği ile ilişkilendirilmiş ve Şii düşüncesine yakın bir yapı olarak değerlendirilmiştir.⁸² Albanolog Alber Doja, Recebi'nin ABD'ye yerleştikten sonra Batılı akademisyenlerin, özellikle Henry Corbin'in etkisiyle Bektaşîliği yeniden yorumladığını ve tarikatın devamı için reformlar önerdiğini belirtmektedir. Bu süreçte Bektaşîliğin Şii düşünceyle yakınlığı vurgulanmış, İran dinî önderleriyle ruhani bağlar kurulmaya çalışılmıştır.⁸³ Yuri Stoyanov da Recebi'nin Bektaşîliği tanımlarken Şii unsurları öne çıkardığını ve tarikatı On İki İmam Şiiliği ile mistik yakınlık içinde değerlendirdiğini ileri sürmektedir.⁸⁴ Buna karşın Seyed Amir Hossein Asghari, bu yaklaşımı indirgemeci bulur ve Recebi'nin doğrudan Şiilik değil, "manevî Şiilik" anlayışını benimsediğini savunur.⁸⁵

İran'ın son dönemdeki kültürel faaliyetleri, Bektaşîliğin yeniden konumlandırılmasına dair tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bektaşîlik, Şiiliğin mistik bir yorumu olarak sunulmakta ve bu yönde ortak etkinlikler, akademik çalışmalar ve sembolik iş birlikleri gerçekleştirilmektedir. Bu girişimler, iki yapı arasındaki benzerlikleri vurgulamak ve ilişkileri güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Ancak bu faaliyetlerin Arnavutluk'ta Şiiliğin yayılmasına doğrudan etkisi olup olmadığı, mevcut verilerle kesin biçimde tespit edilememektedir. Bu konuda sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için daha kapsamlı sosyo-kültürel ve demografik araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

4. Kosova'daki İran Etkisi: Kültürel Diplomasi ve Stratejik Kaygılar

Kosova, 2008'de Sırbistan'dan bağımsızlığını ilan etmiş, ancak bu ilan uluslararası alanda farklı tepkilerle karşılanmıştır. İran, Kosova'nın bağımsızlığını tanımamış; bu tutum, ABD, Batılı devletler, Türkiye ve Körfez ülkelerinin Kosova'yı tanımasıyla ilişkilendirilmiştir. Suudi Arabistan'ın tanıma kararı ve bölgede Selefi eğilimli akımların yayılması, İran açısından stratejik bir kaygı oluşturmuştur. Türkiye'nin bölgedeki etkisini artırması da İran'ın Balkan

⁸⁰ Seyed Amir Hossein Asghari, "Pse 'Metafizika dhe Morali'?", *Metafizika dhe Morali* 1/1 (2011), 10.

⁸¹ Nathalie Clayer, *Në Fillimet e Nacionalizmit Shqiptar*, çev. Artan Puto (Tiranë: Marin Barleti, 2012), 429.

⁸² Baba Rexhebi, *Mistiçizma Islame dhe Bektashizma* (Tiranë: Urtësia, 1996), 140-148.

⁸³ Albert Doja, "A Political History of Bektashism in Albania", *Politics, Religion and Ideology* 7/1 (2006), 100; Albert Doja, *Bektashizmi në Shqipëri: Histori Politike e një lëvizjeje fetare*, çev. Shpëtim Çuçka (Tiranë: AİS Press, 2008), 101-102.

⁸⁴ Yuri Stoyanov, "Between Middle Eastern Heterodoxy, Indigenization and Modern Shi'ism: Competing Identities among the Balkan Alevi and Bektashi Communities in the Post-Ottoman Period", *Shi'i Islam and Identity: Religion, Politics and Change in the Global Muslim Community*, ed. Lloyd Ridgeon (New York: I.B. Tauris, 2012), 178.

⁸⁵ Hossein Asghari, İran'ın Arnavutluk'taki faaliyetlerinde etkili olmuş, Saadi Şirazi Vakfı, Saadi Koleji ve Rumi Vakfı gibi kurumların yanı sıra Metafizik ve Ahlak dergisinin yöneticiliğini üstlenmiştir. 2020'de Arnavutluk hükûmeti tarafından istenmeyen kişi ilan edilmiştir. Aynı zamanda akademisyen kimliğiyle de tanınmaktadır. Seyed Amir Hossein Asghari, "The Bektashi Order, Sufism, and Shi'ism in the Work of Baba Rexhebi, a Bektashi Sufi of 20th Century", *Turkish Journal of Shiite Studies* 3/1 (30 Haziran 2021), 66-71.

politikasında dikkate aldığı diğer bir unsurdur.⁸⁶ Her ne kadar İran Kosova üzerinde doğrudan siyasi nüfuza sahip olmasa da kültürel faaliyetler ve araştırma merkezleri aracılığıyla etkisini sürdürmeye çalışmıştır.

Kosova'daki Şii nüfusa dair kesin veriler bulunmamakla birlikte, İran'ın bölgedeki etkinliği çeşitli kültürel oluşumlarla desteklenmektedir. Bu faaliyetlerin kökeni, 1986 yılında Sırbistan'daki İran Büyükelçiliği'ne bağlı kültür merkezinin yürüttüğü çalışmalarla başlamıştır.⁸⁷ Söz konusu merkez, Sırpçaya çevrilen dinî literatürün Kosova'ya dağıtımını sağlamış, *Nur* adlı Sırpça kültür dergisi bu süreçte önemli bir araç olmuştur.⁸⁸ Dergi, Arnavutçaya da çevrilerek Kosova ve Makedonya'daki tekkeler, dergâhlar ve entelektüel çevrelere ulaştırılmıştır.⁸⁹ İran'ın Kosova'daki kültürel girişimleri, özellikle 2000'li yılların sonlarında artış göstermiş ve çeşitli kurum ve kuruluşlar üzerinden kültürel diplomasi faaliyetleri sürdürülmüştür.

4.1. Şii Faaliyetlerinde Nisa Derneği'nin Rolü

1999 Kosova Savaşı sonrası kurulan ilk kurumlardan biri *Kadın Derneği-Kevser (Shoqata e Femrës-Kevser)* olmuştur.⁹⁰ Daha sonra faaliyet alanını genişletmek amacıyla yeniden yapılandırılarak *Kültürel ve Eğitim Derneği-Nisa (Organizata Edukative Kulturore-Nisa)* adıyla çalışmalarını sürdürmüştür.

İran'ın desteğiyle kurulan ilk kurumlardan biri olarak kabul edilen *Nisa Derneği*, sadece eğitim ve öğretimle sınırlı kalmayıp, dul kadınlara ve yetim çocuklara yönelik sosyal yardım projeleri de yürütmüştür. Ayrıca çeşitli kurslar, seminerler ve halka açık etkinliklerle eğitim ve bilgi paylaşımını teşvik etmeyi amaçlamıştır.

Derneğin öne çıkan faaliyetlerinden biri *Vlera* dergisinin yayımıdır. Dergi, İslam'ı bir yaşam biçimi olarak ele alarak din eğitimi ve ahlaki değerlere odaklanmaktadır.⁹¹ *Vlera* dergisi ve Nisa Derneği'nin mali desteği The World Federation of KSIMC tarafından sağlanmaktadır.⁹² Derneğin yöneticiliğini ve derginin editörlüğünü üstlenen İkballe Berisha Huduti, Kosova'daki önemli Şii kadın aktivistlerinden biridir. 2000'li yılların başından itibaren çeşitli kültürel ve dini faaliyetlerde etkin roller üstlenmiştir.⁹³

4.2. Ehl-i Beyt Derneği'nin Faaliyetleri

Kosova'da Şii mezhebinin yayılmasına odaklanan yapılardan biri *Ehl-i Beyt Derneği (Shoqata Fetare Ehl-i Bejt)*'dir. Dernek, özellikle öğrencilere İran'da burslu dinî eğitim imkânı sunmuş ve Kosova'daki üniversitelerde İran araştırmalarını teşvik eden akademik-kültürel etkinlikler düzenlemiştir. Ancak Kosova hükümeti, 2016 yılında İran bağlantılı beş sivil toplum kuruluşunun faaliyetlerini yasaklamış, bu kapsamda *Ehl-i Beyt Derneği'nin* çalışmaları da durdurulmuştur.⁹⁴ Yasaklananlar arasında *Eğitim ve Kültür Hizmetleri Derneği (Shoqata për Shërbime Edukative dhe Kulturore Bregu i Diellit)* de bulunmaktadır. Bu nedenle dernek faaliyetlerine dair resmî kaynaklarda detaylı bilgi sınırlıdır.

4.3. Naim Fraşiri Uluslararası Araştırma Enstitüsü ve Faaliyetleri

2014 yılında kurulan *Naim Fraşiri Uluslararası Araştırma Enstitüsü (Instituti Kërkimor Ndërkombëtar "Naim Frashëri")*, bireyler ve toplumlar arasında entelektüel ve kültürel köprüler

⁸⁶ Erjada Progonati, "İran-İsrail Siyasi Rekabeti İçin Yeni Hedef Balkan Bölgesi", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* 1/2 (30 Ekim 2017), 206-207.

⁸⁷ Organizata Edukative Kulturore NISA, "Organizata Edukative Kulturore NISA" (Erişim 20 Ocak 2015).

⁸⁸ *Nur: časopis za kulturu i islamske teme*, *Nur: časopis za kulturu i islamske teme* (Beograd: Kulturno odeljenje Ambasade Islamske Republike Iran, 1992).

⁸⁹ Berkolli, *Iran's Cultural Hegemony in Western Balkans*, 8.

⁹⁰ İkballe Berisha Huduti, "Programi artistik - Promovimi i Shoqtës së Femrës KEVSEK - Pjesa e parë", haz. İkballe Berisha Huduti, *YouTube* (16 Aralık 2022).

⁹¹ İkballe Berisha Huduti, "Feja nuk është dhunë, dhuna nuk sjell paqe!", *Vlera* 22 (2017), 6-8.

⁹² KSIMC ise İran Şiiliğın bir uluslararası federasyonudur. Federasyon hakkında daha geniş bilgi için bk. The World Federation KSIMC, "The World Federation of KSIMC" (Erişim 20 Mart 2019).

⁹³ Dergi hakkında geniş bilgiler için bk. Revistë Për Familje Dhe Shoqëri, "Revista Vlera" (Erişim 18 Nisan 2018).

⁹⁴ Yasaklanan kurumlar şunlardır: Kur'an Kültür Derneği, İbn-i Sina Beşeri Bilimler Enstitüsü, Kültürel ve Eğitim Derneği-Nisa, "Bregu i Diellit" Eğitim ve Kültür Hizmetleri Derneği ve Ehl-i Beyt Derneği'dir. Frud Bezhani - Golnaz Esfandiari, "Akuza ndaj iraniant në Kosovë zbulon aktivitetet e Teheranit në Ballkan", *Radio Evropa e Lirë* (30 Haziran 2017).

kurmayı hedeflemektedir. Naim Fraşiri'nin düşünce mirasından ilham alan Enstitü; kültür, eğitim, medya, kadın sorunları, çevre ve halk sağlığı gibi alanlarda faaliyet göstermektedir. Temel değerleri özgürlük, adalet, eşitlik ve farklılıklara saygıya dayalı bir sivil toplum modeli oluşturmayı amaçlamaktadır.⁹⁵ Ancak düzenlenen kitap tanıtımlarında mezhebî içeriklerin ön plana çıkması, Enstitü'nün akademik kimliğinden çok Şii eğilimleri öne çıkardığı yönünde eleştirilere yol açmıştır. "Çabuk Gel Ey İmam Mehdi!" gibi söylemler ve Şii temalı şiirler, bu yorumları güçlendirmiştir.⁹⁶ Ayrıca Bektaşî, Rufai ve Saadi tarikat temsilcilerinin etkinliklere katılımı, Enstitü'nün bu çevrelerle ilişkisine ve mezhebî yönelimine işaret etmektedir.⁹⁷ Enstitü'nün projelerinin Alulbayt Foundation (Londra) ve World Ahlu-Bayt Islamic League gibi kurumlarca desteklenmesi,⁹⁸ faaliyetlerinin Şii kaynaklarla bağlantılı olduğunu göstermektedir.

4.4. İbn-i Sina Beşerî Bilimler Enstitüsü ve Faaliyetleri

2012 yılında kurulan *İbn-i Sina Beşerî Bilimler Enstitüsü* (*Instituti përk Shkencat Humane Ibni Sina*), Bosna-Hersek'teki *İbn-i Sina Enstitüsü*'nün kültürel ve akademik birikimini Kosova'ya taşımayı amaçlamıştır. Enstitü; şarkiyat, İranoloji, Fars dili ve edebiyatı gibi alanlarda bilimsel ve felsefi çalışmalara odaklanmaktadır.

Faaliyetlerinin büyük bölümü, kurumsal yayın organı olan *Hikmet* dergisinde yansımaktadır. Dergi, Arnavut ve yabancı akademisyenleri bir araya getirerek, İslamî ilimler, şarkiyatçılık ve karşılaştırmalı çalışmalar sunmaktadır.⁹⁹ Bosna-Hersek'te yayımlanan *Zamanın İşaretleri* ve Arnavutluk'taki *Perla* dergisiyle benzerlikler göstermektedir.¹⁰⁰ Derginin yönetim kurulunda, Kosova'da tanınan akademisyenlerin yanı sıra, İran bağlantılı olduğu belirtilen Hasan Azari Bejandi gibi isimler yer almaktadır. Bejandi hakkında açılan davalar,¹⁰¹ *Hikmet* dergisinin mezhebî bir misyon taşıdığı yönündeki yorumları güçlendirmiştir.¹⁰² Dergide yerel araştırmacılar tarafından kaleme alınan makaleler geniş bir yer kaplarken, İranlı ve Batılı entelektüellerin de felsefe, din ve bilim ilişkileri üzerine yazıları bulunmaktadır. Bu çerçevede, yerel yazarlar daha çok şarkiyat çalışmaları üzerine yoğunlaşırken, İranlı ve Batılı akademisyenlerin yazıları dini ve felsefi konulara odaklanmaktadır.

İran'ın Kosova'daki faaliyetleri genellikle kültürel ve akademik kurumlar aracılığıyla yürütülmeğe de, bu girişimlerin Şiiliğin yayılmasında sınırlı etkisi olmuştur. Bunun başlıca nedenleri arasında İran'ın Kosova'nın bağımsızlığını tanımamasıyla oluşan olumsuz imaj, ülkedeki güçlü Sünnî ve tarikat yapıları ile Suudi Arabistan gibi aktörlerin rekabeti sayılabilir.

5. Kuzey Makedonya'da Şii Düşüncesinin Yayılımı ve Entelektüel Etkileri

Kuzey Makedonya'daki Şii eğilimli faaliyetler, 1992'de yayımlanmaya başlayan *Nur* dergisiyle başlamıştır. Bu dergi, özellikle Üsküp ve Tetova'daki bazı Arnavut İslamcı entelektüelleri etkilemiş ve bu çevre *Zehra* adlı yayınevini kurarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Yayınevi, özellikle Ali Şeriatî'nin eserlerinin tercüme ve yayımına odaklanmış; klasik Şii öğretilere ise sınırlı ilgi göstermiştir. Bu durum, bölgedeki entelektüellerin Şeriatî'ye yönelik seçici bir ilgisi olduğunu ortaya koymaktadır. Halkın ise Şii yorumlara tamamen kayıtsız kalmadığı gözlemlenmektedir.¹⁰³ *Nur* dergisinde yer alan yazılar, devrimci söylemi ve siyasi vurgularıyla özellikle genç okuyucular arasında heyecan uyandırmış, bu sayede İran Devrimi'ne yönelik ilgi, zamanla dinî bir meraka dönüşmüştür. Böylelikle dergi, siyasi duyarlılığı dinî arayışla

⁹⁵ "Introduction - International Research Institute 'Naim Frasheri' - Kosova", haz. Instituti Naim Frasheri.

⁹⁶ "Eveniment Kulturor - Pjesa VII Recital: Hoxhanesha Ikballe & Ilahija 'Eja Shpejt'", haz. Instituti Naim Frasheri, *YouTube* (25 Mayıs 2015).

⁹⁷ "Eveniment Kulturor - Pjesa VII Recital".

⁹⁸ "Eveniment Kulturor - Pjesa VII Recital".

⁹⁹ "Editorial", *Hikmet* 1/1 (2013), 8.

¹⁰⁰ Derginin ilk sayısındaki makalelerin çoğunluğu yerel araştırmacılar tarafından yazılmış olup, tarih, kültür ve edebiyat temalarına odaklanmaktadır. Öne çıkan çalışmalar "Hazfi Ali Ulqinaku'nun Arnavut Eğitimi Hakkındaki Katkısı", "Sami Frasheri'nin İran Dili, Edebiyatı ve Kültürüne Dair Görüşleri", "Skenderbey ve Eğitim" yer almaktadır. Dini içerikli yazıların ise genellikle İranlı araştırmacılar tarafından hazırlandığı görülmekte, örneğin Sejjid Ali Mirlohi'nin "Kur'an'ın Metaforlarında Estetik Simetriler" adlı makalesi buna örnektir. bkz. "Editorial", 2013, 6-7.

¹⁰¹ 2016 yılında Kosova yetkilileri, Hasan Azari Bejandi'nin Tahran bağlantılı beş Şii kuruma liderlik ettiğini ve dört suçlamayla dava açıldığını bildirmiştir. Bezhan - Esfandiari, "Akuza ndaj iraniani nê Kosovë zbulon aktivitetet e Teheranit në Ballkan".

¹⁰² "Editorial", *Hikmet* 1/1 (2013), 4.

¹⁰³ Berkolli, *Iran's Cultural Hegemony in Western Balkans*, 10.

buluşturan bir araç işlevi görmüştür.

2002'de kurulan *Dielli Kitabevi* (*dielli.net*), Arnavutça içerik sunan ilk dijital Şii kütüphane olup, Balkanlar'daki en kapsamlı Şii yayın platformlarından biri haline gelmiştir.¹⁰⁴ Humeyni, Mutahhari, Amuli, Şeriatî ve Hüseyin Nasr gibi yazarların eserleriyle dikkat çeken platform, Arnavut okurlara geniş bir Şii literatür sunmaktadır. Ancak yerel yazarların katkıları sınırlı olup, içerik ağırlıklı olarak İran merkezli kaynaklara dayanmaktadır. Platform, özellikle Şii düşünceye ilgi duyan okuyucuları hedeflemekte; ancak yerel entelektüel çevreler üzerindeki etkisi sınırlı kalmaktadır.

5.1. Gnosa Vakfı'nın Şii Faaliyetleri

Gnosa Kültür ve Bilim Vakfı (*Fondacionin për Kulturë dhe Shkencë*), 2016 yılında Tetova'da kurularak *Dielli Kitabevi*'nin dijital yayın faaliyetlerini kurumsallaştırmıştır. Balkanlar'daki kurumlarla iş birliği yapan vakıf, Bosna Hersek'teki *Molla Sadra Vakfı*'nın Arnavut bölgesindeki devamı olarak görülmektedir. *Molla Sadra Vakfı* lideri Akbar Eydi'nin konuşmaları Arnavutçaya çevrilerek paylaşılmakta ve bu çerçevede entelektüel içerikler sunulmaktadır.

Gnosa Vakfı, Arnavut toplumu için kültürel ve entelektüel bir merkez olmayı hedeflemekte, dijital yayıncılığı desteklemektedir.¹⁰⁵ İslam'ın entelektüel ve manevi boyutunu öne çıkardığı iddia edilse de, faaliyetlerinin büyük ölçüde Şii düşünce merkezli olduğu görülmektedir. Özellikle Ehl-i beyt kavramına odaklanmakta, bu kavramı tasavvufu ilişkilendirerek Balkan İslam düşüncesini Şii öğretiler çerçevesinde yorumlamaktadır.¹⁰⁶

Vakfın yayınları da bu yönelimi yansıtmaktadır. Şii düşünceye dair telif ve çeviri eserlerin yanı sıra Ehl-i beyt ve tasavvuf konulu yerel araştırmalar yayımlanmaktadır. Yayın politikası ağırlıklı olarak İmamiyye mezhebine ve temel doktrinlerine odaklanmaktadır. Vakfın çıkardığı *Mejdani* dergisi, farklı görüşleri bir araya getirme iddiasına rağmen çoğunlukla çeviri metinlerden oluşmakta, özgün akademik çalışmalara sınırlı yer vermektedir.¹⁰⁷

Kültürel etkinlikler de benzer şekilde Şii temellidir. Örneğin Yakova'daki Bektaşî tekkesinde düzenlenen “Kerbela ve İmam Hüseyin” seminerlerinde, Kerbela Olayı geleneksel mistik yorumların ötesinde, siyasi ve devrimci bir söylemle ele alınmaktadır.¹⁰⁸ Bu yaklaşım, İran Devrimi ideologlarının Kerbela anlatısını kullanma biçimiyle örtüşmektedir. Oysa Balkanlar'daki sûfi yapılar bu tür anlatıları daha çok manevi boyutlarıyla öne çıkarmıştır.

Komünizm dönemi boyunca sûfi geleneklerin zayıflaması, Kerbela anlatısında da dönüşüme yol açmış; bu bağlamda *Gnosa Vakfı*, anlatıyı “gerçek” anlamına döndürme iddiasıyla Şii söylemi yeniden inşa etmeye yönelmiştir.

Sonuç olarak, *Gnosa Vakfı* faaliyetlerini Şii mezhebi doğrultusunda yürütmekte, İran Devrimi'nin ideolojik çerçevesiyle uyumlu bir söylem geliştirmekte ve Balkanlar'da Şii inancına yönelik ilgiyi artırmayı hedeflemektedir.

Sonuç

Balkan coğrafyasında İran'ın etkinliğinin tarihsel seyri incelendiğinde, 1990'lı yıllardaki Bosna Savaşı'nın kritik bir dönüm noktası olduğu görülmektedir. Savaş sırasında kurulan bağlar, savaş sonrasında kültürel faaliyetler ve akademik iş birlikleriyle kurumsallaşarak İran'ın bölgedeki varlığını kalıcı hâle gelmiştir. İran'ın bu coğrafyadaki kültürel politikalarının temel hedefi, İmamiyye Şiiliği'nin tanıtılması ve yaygınlaştırılmasıdır. Bu doğrultuda, özellikle *Takrîbü'l-Mezâhib* söylemi ön plana çıkarılmış, sûfi ve Bektaşî yapılarla kurulan ilişkiler üzerinden Şiileştirme yönünde bir zemin oluşturmuştur.

İran, kamu diplomasisi araçlarını kullanarak kültürel faaliyetlerini stratejisine dönüştürmüş, bu çerçevede büyükelçilikler, kültür merkezleri araştırma enstitüleri ile vakıf ve dernekler aracılığıyla Boşnak ve Arnavut entelektüel çevrelerle temas kurmuştur. İran'da eğitim görmüş öğrencilerin ülkelerine dönüşteki faaliyetleri de bu sürecin tamamlayıcı unsuru olmuştur. Söz konusu kurumlar genellikle Şii söylemi benimsemiş ve İran'ın mezhebi etkisini

¹⁰⁴ “Temat fetare” (Erişim 05 Aralık 2023).

¹⁰⁵ Media e Lire, “Hapja e Fondacionit GNOSA - Tetovë” (Erişim 18 Mart 2019).

¹⁰⁶ Yayınlanan eserler Muhammed Hüseyin Tabâtabâi, *İslam'da Kur'an (Kur'ani në Islam)*, *Şii Antolojisi*, (*Antologji Shi'ite*), Muhammed Hâdi Ma'rîfet, *Kur'an İlimlerine Giri (Hyrje në Shkencat Kur'anore)*, Murtazâ Mutahhârî, *Hyrje në Botkuptimin Islam v.s.* gibi birçok eser yer almaktadır.

¹⁰⁷ Editör yazısı, “Fjala jonë”, *Mejdani* 1 (2017), 3.

¹⁰⁸ Berkolli, *Iran's Cultural Hegemony in Western Balkans*, 10.

artırmayı amaçlamıştır.

Araştırma bulgularına göre, İran'ın Balkanlardaki faaliyetleri uzun vadeli bir kültürel hegemonya oluşturmayı hedefleyen stratejik bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Bu hegemonik girişimlerin toplumsal karşılık bulup bulmadığını ve potansiyel Şiileşme eğilimlerini değerlendirmek için multidisipliner ve ampirik yöntemlerle saha araştırmaları yapılması gereklidir. Bu nedenle toplumsal etki analizine yönelik değerlendirmeler, çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bununla birlikte, İran'ın yürüttüğü faaliyetlerin belirgin şekilde Şii eksenli olduğu tespit edilmiştir. Bosna-Hersek'teki *İran İslam Kültür ve İletişim Teşkilatı (İİKİT)* öncülüğünde eğitim ve kültür alanlarında vakıf, dernek ve yayın projeleri hayata geçirilmiş; *Molla Sadra Vakfı*, *Manevi Miras Vakfı* ve *İbn-i Sina Enstitüsü* gibi kurumlar tarafından yayımlanan eserler ağırlıklı olarak Şii içerik taşımıştır. Bu faaliyetlerde Boşnak entelektüellerin de yer alması dikkat çekmektedir. Ancak onların katkıları daha çok tarih, dil ve edebiyat alanlarıyla sınırlı kalmakta; dini içerikli konularda ise genellikle İranlı ve Şii âlimlerin eserleri tercüme edilmektedir. Bu durum, yerel entelektüellerin kurumsal faaliyetlere meşruiyet kazandırma amacıyla dâhil edildiğini düşündürmektedir.

İran'ın Bosna'daki deneyimlerinin Doğu Balkanlar'a sistematik biçimde aktarılması da dikkat çekicidir. Arnavutluk'ta kurulan *Saadi Şirazi Vakfı*, *Saadi Koleji*, *Kur'an Vakfı* ve *Esinti Derneği* gibi yapılar, bu modelin birer yansımasıdır. Bosna'daki *Beharistan* ve *Znakovi Vremena*, Arnavutluk'taki *Perla* gibi dergiler arasında yayın politikası açısından görülen benzerlikler, İran'ın kültürel stratejilerinde süreklilik ve bütünlüğü gösterir. Bu yayınlarda da yerel katılım teşvik edilmekle birlikte, dini konular çoğunlukla Şii kaynakların çevirileriyle şekillenmektedir.

Arnavutluk özelinde *Esinti Derneği*'nin tercüme çalışmaları öne çıkmaktadır. Bu çalışmalar, İran ve Lübnan'da ilahiyat eğitimi almış yerli kadroların katkısıyla yürütülmekte ve yerel meşruiyeti artırmaktadır. Yerel unsurların aktif rol alması, İran'ın etki sahasını genişletmesinde önemli bir unsur hâline gelmiştir. Ayrıca, Arnavutluk, Kosova ve Kuzey Makedonya'da Arnavutça yürütülen yayın faaliyetleri, ortak dil sayesinde bölgesel etki alanını genişletmiştir. *Perla*, *Hikmet* ve *Gnosa* dergilerinin karşılıklı etkileri, *Dielli Kitabevi*'nin dijital platformu sayesinde bir yayın ağının oluşmasını sağlamıştır. Bu içerikler çoğunlukla Şii düşünceye dayalı tercümelerden oluşmakta, bu da söz konusu ağın Şii teolojinin dolaşıma sokulmasında stratejik bir araç olduğunu göstermektedir.

Balkan Müslümanlarının çoğunluğunun Sünnî-Hanefî geleneğe mensup olması, İran'ın Şii etkisinin kısa vadede sınırlı kalmasına yol açmıştır. Ancak eğitim ve kültüre yapılan yatırımların uzun vadede sonuçlar doğurabileceği göz ardı edilmemelidir. Bugün itibarıyla Bektaşî yapılarla kurulan ilişkilerin de arzu edilen etkiyi yaratamadığı anlaşılmaktadır. Zira Bektaşîliğin ritüel ve inanç düzeyinde Şiilik ile benzerlikleri olsa da, tarihsel gelişimi ve Arnavut kimliğiyle bütünleşmiş özgün yapısı, İran Şiiliği ile tam örtüşmemektedir. Bu nedenle, bu yapıların da İran'a yönelik mezhebi açılımlara sınırlı ölçüde alıcılık gösterdiği görülmektedir.

İran'ın Şiiliğe dayalı etkisinin sınırlı kalmasının başlıca sebebi, stratejinin entelektüel elitlere odaklanması, geniş halk kesimlerine yönelik etkinliklerin ise zayıf kalmasıdır. İran'ın yaklaşımı akademik ve elit düzlemde şekillenirken, aynı dönemde Suudi Arabistan destekli Selefi yapılar doğrudan halka yönelen stratejilerle daha etkili olmuştur. Bu yapıların, yayınlar, cami inşaatları, burslar ve sosyal yardımlar yoluyla halkla doğrudan temas kurması, mezhepsel dönüşüm süreçlerinde başarılarını artırmıştır. Buna karşılık İran'ın stratejisi, entelektüel çevreler üzerinden kültürel nüfuz oluşturmayı amaçlamış; bu nedenle halk tabanında mezhebi dönüşüm açısından sınırlı bir etki üretebilmiştir.

Sonuç olarak, İran'ın Balkanlar'daki kültürel faaliyetleri, bölgeye yönelik uzun vadeli bir etki stratejisinin unsuru olarak değerlendirilmelidir. İran, dini ve kültürel alanlarda etkin bir aktör olma hedefi doğrultusunda çeşitli girişimlerde bulunmuş olsa da, kısa vadede Balkan Müslümanları arasında Şiiliğin benimsenmesi bakımından sınırlı bir başarı elde edebilmiştir. Bununla birlikte, söz konusu faaliyetlerin uzun vadeli bir kültürel yatırım niteliği taşıdığı dikkate alındığında, özellikle entelektüel çevreler üzerinde belirli düzeyde bir etki yarattığı ifade edilebilir. Bu çerçevede, İran'ın Balkanlar'daki mevcudiyeti ve yürüttüğü kültürel girişimler, bölgesel dinamiklerin seyrine bağlı olarak gelecekte farklı yönlerde gelişme potansiyeline sahiptir.

Kaynakça | References

Aruçi, Muhammed. "Fraşiri, Na'im". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/195-197.

- İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Asghari, Seyed Amir Hossein. "Pse 'Metafizika dhe Morali'?" *Metafizika dhe Morali* 1/1 (2011), 9-11.
- Asghari, Seyed Amir Hossein. "The Bektashi Order, Sufism, and Shi'ism in the Work of Baba Rexheb, a Bektashi Sufi of 20th Century". *Turkish Journal of Shiite Studies* 3/1 (30 Haziran 2021), 51-74. <https://doi.org/10.48203/siader.799560>
- Başaran, Doğan. *İmparatorluk Düşüncesinin İran Dış Politikasına Yansımaları ve Milliyetçilik*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Berkolli, Liridona. *Iran's Cultural Hegemony in Western Balkans*. Ankara: İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), 2021.
- Bezhan, Frud - Esfandiari, Golnaz. "Akuza ndaj iranianit në Kosovë zbulon aktivitetet e Teheranit në Ballkan". *Radio Evropa e Lirë* (30 Haziran 2017). <https://www.evropaelire.org/a/27886456.html>
- Büyükkara, Mehmet Ali. "Yaşayan İtikâdi İslam Mezhepleri Araştırmalarında Bir Kaynak Olarak İnternet". *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* 1/3 (1998), 245-259.
- Clayer, Nathalie. *Në Fillimet e Nacionalizmit Shqiptar*. çev. Artan Puto. Tiranë: Marin Barleti, 2012.
- Doja, Albert. "A Political History of Bektashism in Albania". *Politics, Religion and Ideology* 7/1 (2006), 83. <https://doi.org/10.1080/14690760500477919>
- Doja, Albert. *Bektashizmi në Shqipëri: Histori Politike e një lëvizjeje fetare*. çev. Shpëtim Çuçka. Tiranë: AİIS Press, 2008. <https://shs.hal.science/halshs-00405971>
- Durguti, Abdylkader. "Balkanlarda Selefilğin Ortaya Çıkışı". *İslam Dünyasında Sosyal ve Siyasal Hareketlilik Unsuru Olarak Mezhepler*. ed. Mizrap Polat. 133-152. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2021.
- "Editorial". *Hikmet* 1/1 (2013).
- Editör yazısı. "Fjala jonë". *Mejdani* 1 (2017).
- Editör yazısı. "Një njohje e shkurtër me Universitetin Ndërkombëtar 'Al-Mustafa'". *Drita e Kur'anit* 15/1 (2011), 134-138.
- Ekşi, Muharrem. "İran'ın Transnasyonal ve Teopolitik – Şiilik – Temelli Kamu Diplomasisi". *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* 1/2 (30 Ekim 2017), 46-66.
- Elhan, Nail - Tetik, Mustafa Onur. "Türkiye'de Şiileşme: Mezhepsel Dönüşüm, Kimlik İnşası ve İran'ın Rolü". *İran Çalışmaları Dergisi* 8/2 (30 Aralık 2024), 361-392. <https://doi.org/10.33201/iranian.1554157>
- "Eveniment Kulturor - Pjesa VII Recital: Hoxhanesha Ikballe & Ilahija 'Eja Shpejt'". haz. Instituti Naim Frasheri. *YouTube*. Yayın Tarihi 25 Mayıs 2015. <https://www.youtube.com/watch?v=rqEOua4qrj0>
- Eydi, Akbar. *Islamske Irfansko Teme*. Sarajevo, 2004.
- FBD, Fondacija "Baština Duhovnosti". "Fondacija 'Baština Duhovnosti' hakkında". Erişim 12 Mart 2022. <https://bastinaduhovnosti.com/>
- Firdeusi, Instituti i Studimeve Persiano-Iraniane. "Biblioteka". Erişim 15 Haziran 2021. <https://web.archive.org/web/20110820054743/http://firdeusi.umb.edu.al/index.php?page=e-library-historical-cultural-books>
- Firdeusi, Instituti i Studimeve Persiano-Iraniane. "Enstitü'nün hedefleri". Erişim 12 Eylül 2021. <https://web.archive.org/web/20110816103312/http://firdeusi.umb.edu.al/index.php?page=objectives>
- FMSBH, Fondacija Mulla Sadra u Bosni i Hercegovini. "Akbar Eydi'nin kitapları". Erişim 02 Şubat 2019. <https://mullasadra.ba/knjige-2/online-biblioteka/>
- FMSBH, Fondacija Mulla Sadra u Bosni i Hercegovini. "Molla Sadra Vakfı'nın misyonu hakkında bk." Erişim 20 Mayıs 2020. <https://mullasadra.ba/o-nama/>
- FMSBH, Fondacija Mulla Sadra u Bosni i Hercegovini. "Yayımlanan kitap listeleri için bk." Erişim 27 Aralık 2022. <https://mullasadra.ba/knjige/izdavastvo/>

- Fondacioni i Kur'anit. "Kur'an Vakfı'nın Eserleri". Erişim 07 Temmuz 2021. <https://www.fqurani.org/Librari.html>
- Fondacioni i Kur'anit. "Kur'an Vakfının 'Keshilla' Dergisi". 2009. Erişim 22 Temmuz 2021
- Fondacioni i Kur'anit. "Vakfın Kur'an Nuru dergisine ulaşmak için bk." Erişim 14 Temmuz 2021. <https://www.fqurani.org/Drita.html>
- GPOffice, Government Publishing Office U.S. *Investigation Into Iranian Arms Shipments to Bosnia*. House Report (1998). <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CRPT-105hrpt804/html/CRPT-105hrpt804.htm>
- Hajdarmataj, Ibrahim. "Revista 'Perla' (nr. 80, viti 2018) këto ditë në duart e lexuesve artdashës". *Orientalizmi Shqiptar*. Erişim 20 Haziran 2021. <https://orientalizmi.wordpress.com/2021/04/15/revista-perla-nr-80-viti-2018-keto-dite-ne-duart-e-lexuesve-artdashes/>
- Hakyemez, Cemil. "Mezhepleri Yakınlaştırma (Takrîbü'l-Mezâhib) Çalışmalarının Değerlendirilmesi". *İslamî Araştırmalar* 2/29 (2018), 288-309.
- Halilović, Tehran. "Originalnost Islamske Filozofije". *Kom* 1/1 (2012), 1-17.
- Huduti, Ikballe Berisha. "Feja nuk është dhunë, dhuna nuk sjell paqe!" *Vlera* 22 (2017), 6-8.
- Ibn Sina - Naučnoistraživački institut Sarajevo. "Knjige". Erişim 19 Nisan 2025. <https://www.ibn-sina.net/knjige/>
- Ibrahim Ajeti, Muhammed. *Vječne poruke Kerbele*. çev. Amar Imamović. Sarajevo: Biblioteka Islamski Nauk, 2012.
- Imam Khomeini. *Adabi Namaza (Namazın Adabı)*. çev. Muamer Kodrić - Nermin Hodžić. Sarajevo: Naučnoistraživački Institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2022.
- Imamović, Amar. "O razlozima..." *Fondacija Baština Duhovnosti*. Erişim 12 Mart 2022. <https://bastinaduhovnosti.com/o-nama/>
- "Introduction - International Research Institute 'Naim Frasheri' - Kosova". haz. Instituti Naim Frasheri. Yayın Tarihi 29 Mayıs 2015. https://www.youtube.com/watch?v=tVV2CoIU_H0
- Iran Front Page. "Iran's stealth drones capable of striking MKO base in Albania: Iranian Paper". Erişim 02 Aralık 2022. <https://ifpnews.com/iran-stealth-drones-capable-striking-mko-base-albania/>
- İzzetbegović, Aliya. *Tarihe Tanıklığım*. çev. Alev Erkilet vd. İstanbul: Klasik, 2003.
- J. Pirmoradi, Muhammad. "Islamic modern society, its possibility". *Znakovi Vremena* 1/1 (1997), 102-111.
- Kaplan, Doğan. "İran'da Şii-Sünnî Yakınlaştırma Çalışmaları". *Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şii-Sünnî İlişkileri*. ed. Mesut Okumuş - Cemil Hakyemez. 165-176. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.
- Karaj, Vjollca. "Njohje e shkurtër me punën 10-vjeçare të Fondacionit të Kur'anit në Shqipëri". *Drita e Kur'anit* 15/1 (2011), 139-143.
- Karaoğlu, Orhan. *Şiiliğin İran Dış Politikasına Etkileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Karčić, Harun. "Globalisation and Islam in Bosnia: Foreign Influences and their Effects". *Totalitarian Movements and Political Religions* 11/2 (2010), 151-166. <https://doi.org/10.1080/14690764.2010.511467>
- Kashef Asl, Nasır. "İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmenler: Bir İranlı Görüşü". *Orta Doğu Siyasetinde İran*. ed. Mehmet Şahin - Yılmaz Türel. Ankara: Barış Kitap, 2011.
- Kazvinij, Muhammed Ibrahim. *Masakra e Kerbelasë*. çev. Vullnet Merja. Tiranë: Shoqata "Flladi", ts.
- KCAIRI, Kulturni Centar Ambasade Islamske Republike Iran u BiH. "24. sayının içeriği için bk." Erişim 01 Şubat 2023. <https://www.iran.ba/2013/04/26/novi-broj-casopisa-beharistan/>
- KCAIRI, Kulturni Centar Ambasade Islamske Republike Iran u BiH. "İranski Kulturni Centar". Erişim 15 Eylül 2021. <https://www.iran.ba/>

- KCAIRI, Kulturni Centar Ambasade Islamske Republike Iran u BiH. "Yayın listesi için bk." Erişim 07 Nisan 2022. <https://www.iran.ba/biblioteka/>
- Keraeti, Muhsin. "Ta njohim më tej Kur'anin". *Drita e Kur'anit* 3 (2017), 76-83.
- Khamenei, Sejid Ali. *Citate të Çmuara*. çev. Vullnet Merja. Tiranë: Shoqata "Flladi", 2025.
- Koç, Mehmet. *Halkın Mücahitleri Örgütü*. Ankara: İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), 2019.
- KOM, Kom Din Bilimler Merkezi. "Časopis za religijske nauke Kom". Erişim 03 Ekim 2021. <http://www.centarkom.rs/detalji-o-casopisu/>
- KOM, Kom Din Bilimler Merkezi. "Kom Din Bilimler Merkezi'nin kütüphanesi". Erişim 20 Ocak 2023. <http://www.centarkom.rs/izdavastvo/knjige/>
- KSIMC, The World Federation. "The World Federation of KSIMC". Erişim 20 Mart 2019. <https://www.world-federation.org/>
- Lafe, Emil. "Roli i Revistës 'Perla' Në Studimet Iranologjike Në Shqipëri". *Orientalizmi Shqiptar*. 21 Şubat 2012. Erişim 21 Nisan 2024. <https://orientalizmi.wordpress.com/2012/02/22/roli-i-revistes-perla-ne-studimet-iranologjike-ne-shqiperi/>
- "Margarita Ballco i kerkon Bledi Cucit qe ti liroje burrin qe Maryam Rajavi i ka burgosur ne Karrec". haz. Olsi Jazexhi. *YouTube*. Yayın Tarihi 29 Aralık 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=a2wU2hDoxhs>
- Media e Lire. "Hapja e Fondacionit GNOSA - Tetovë". Erişim 18 Mart 2019. <http://www.mediaelire.net/lajm/4516/hapja-e-fondacionit-gnosa-tetove/>
- Media e Lire. "Irani përtërit traditën kulturore Shqiptare përmes Fondacionit 'Saadi Shirazi'". Erişim 06 Aralık 2018. <http://www.mediaelire.net/lajm/3270/irani-perterit-traditen-kulturore-shqiptare-permes-fondacionit-saadi-shirazi/>
- Media e Lire. "Vullnet Merja'nın bazı yazıları". Erişim 20 Haziran 2022. <http://www.mediaelire.net/shkrimtar/vullnet-merja/>
- Mekarim Shirazi, Naser. *Komentimi i përsosur i Kur'anit*. çev. Vullnet Merja. Tiranë: Shoqata "Flladi", 2009.
- Motahhari, Morteza. *Ali İzmedu l'ubav i netrpeljivosti (Sevgi ve nefret arasında Ali)*. Sarajevo: Institut "Ibn Sina" Sarajevo, 2000.
- Motahhari, Morteza. *O Jedinosti Božijoj (Tevhid üzerinde)*. çev. Muamer Kodrić. Sarajevo: Institut "Ibn Sina" Sarajevo, 2003.
- Muğniyye, Muhammed Cevad. *Fikhu i Imam Xha'ferr Sadikut*. çev. H. Selim Stafa. Tiranë: Shoqata "Flladi", ts.
- Musavi Lari, Sejid Muxhtebe. *Ringjallja në Ditën e Gjykimit dhe jeta në Botën e Përtejme*. çev. Mentor Çadri. Tiranë: Shoqata "Flladi", 2019.
- Nasrullah, Sejjid Hasan. *Imam Mehdiu dhe lajmet e dijes së Fshehtë, Gajbit*. çev. Vullnet Merja. Tiranë: Shoqata "Flladi", 2016.
- NIS, Naučnoistraživački Institut Ibn Sina. "Naučnoistraživački Institut Ibn Sina hakkında". Erişim 03 Mayıs 2021. <https://www.ibn-sina.net/o-nama/>
- NISA, Organizata Edukative Kulturore. "Organizata Edukative Kulturore NISA". Erişim 20 Ocak 2015. <https://naimfrasheri.net/sq/OJQ-Simotra/Organizata-Edukative-Kulturore-NISA>
- Nur: časopis za kulturu i islamske teme. Nur: časopis za kulturu i islamske teme*. Beograd: Kulturno odeljenje Ambasade Islamske Republike Iran, 1992. <https://plus.cobiss.net/cobiss/sr/sr/bib/22740495>
- Opinion. "Ministria e Arsimit rrëfen arsyen pse mbylli shkollën iraniane në Tiranë". Erişim 14 Haziran 2021. (<https://opinion.al/ministria-e-arsimit-rrefen-arsyen-pse-mbylli-shkollen-iraniane-ne-tirane/>)
- Panahian, Ali Reza. *Za sofrom Kur'ana*. çev. Mediha Imamović. Sarajevo: Biblioteka Islamski Nauk, 2023.
- Parsi, Trita. "Why Trump's Hawks Back the MEK Terrorist Cult". *The New York Review of Books*. Erişim 26 Ocak 2019. <https://www.nybooks.com/online/2018/07/20/why-trumps->

- hawks-back-the-mek-terrorist-cult/
 PIS, PISjournal. "PISjournal". Erişim 03 Mayıs 2021. <https://pisjournal.net/>
 Progonati, Erjada. "İran-İsrail Siyasi Rekabeti İçin Yeni Hedef Balkan Bölgesi". *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* 1/2 (30 Ekim 2017), 199-219.
 "Programi artistik - Promovimi i Shoqtës së Femrës KEVSER - Pjesa e parë". haz. Ikballe Berisha Huduti. *YouTube*. Yayın Tarihi 16 Aralık 2022. https://www.youtube.com/watch?v=fNocI7_Ncv8
 Reporter.al. "Dy Diplomate Iranianë Përzihen Nga Shqipëria", 15 Ocak 2020. <https://www.reporter.al/2020/01/15/dy-diplomate-iraniane-perzihen-nga-shqiperia/>
 Revistë Për Familje Dhe Shoqëri. "Revista Vlera". Erişim 18 Nisan 2018. <https://www.revistavlera.com/>
 Rexhebi, Baba. *Mistiçizma Islame dhe Bektashizma*. Tiranë: Urtësia, 1996.
 SHF, Shoqata Flladi. "Shoqata Flladi hakkında". Erişim 19 Şubat 2021. <http://www.dritaehlibejtit.com/Rreth-Nesh.html>
 SHF, Shoqata Flladi. "Shoqata Flladi'nin eserleri". Erişim 25 Şubat 2021. <http://www.dritaehlibejtit.com/Librari.html>
 Sinani, Shaban. "Naimi dhe Rumi, në kontekstin e pranisë kulturore Perso-Iraniane në traditën shqiptare". *Studime Filologjike* 3-4 (2018), 19-32. <https://doi.org/10.62006/sf.v1i3-4.3219>
 Stoyanov, Yuri. "Between Middle Eastern Heterodoxy, Indigenization and Modern Shi'ism: Competing Identities among the Balkan Alevi and Bektashi Communities in the Post-Ottoman Period". *Shi'i Islam and Identity: Religion, Politics and Change in the Global Muslim Community*. ed. Lloyd Ridgeon. New York: I.B. Tauris, 2012.
 Subhani, Xhafer. *Në tryezën e Kur'anit dhe Sunnetit*. çev. Vullnet Merja. Tiranë: Shoqata "Flladi", 2014.
 Sulstarova, Enis. "Revolucioni Iranian në këndvështrimin e Shqipërisë komuniste". *Koha Islame*. Erişim 12 Haziran 2021. <https://kohaislame.com/revolucioni-iraniane-ne-kendveshtrimin-e-shqiperise-komuniste/>
 Tabatabaei, Fatemeh. "Hidžra i džihad, počeci islamske civilizacije". *Znakovi Vremena* 27/98/99 (2024), 11-30.
 Te Sheshi. "Depërtimi i inteligjencës së Iranit alarmon Tiranën". *Te Sheshi*. Erişim 28 Ocak 2018. <https://tesheshi.com/depertimi-inteligjences-se-iranit-alarmon-tiranen-muxhahidinet-cohen-ne-nje-vend-sekret-20-km-larg-kryeqytetit/>
 "Temat fetare". Erişim 05 Aralık 2023. <http://www.dielli.net/temat.htm>
 Tokgöz, Bülend. *Cihadın Mahrem Hikâyesi*. İstanbul: Ark Kitapları, 3. Basım, 2016.
 Top Channel. "Operacioni policor shqiptar demaskon agjentët e MOIS të maskuar si burime për mediat perëndimore". *Top Channel*. Erişim 15 Ağustos 2022. <https://top-channel.tv/2022/08/03/operacioni-policor-shqiptar2-demaskon-agjentet-e-mois-te-maskuar-si-burime-per-mediat-perendimore/>
 Üzümlü, İlyas. "Takribü'l Mezâhib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/467-469. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
 Yar Khan, Shahab. "Editorial". *Studentska Vremena* 2/2 (2022), 7-9.
 "Zambak". Erişim 26 Eylül 2018. <https://www.iran.ba/2012/07/31/zambak-novi-casopis-namijenjen-mladoj-citalackoj-publici-u-bih/>
 "Çasopis Živa Baština - Baština duhovnosti", 07 Mayıs 2019. <https://bastinaduhovnosti.com/casopis-ziva-bastina/>

Extended Summary

Following the 1979 Islamic Revolution, Iran formulated a distinctive foreign policy framework grounded in the doctrine of *Wilāyat al-Faqih*, which has significantly shaped its international outreach, particularly in the cultural and religious domains. While the Islamic Republic's ideological expansion has mainly targeted the Middle East, this study examines its lesser-

known but strategic cultural engagements in the Balkans. The research focuses on Iran's efforts to disseminate Twelver Shī'ism through institutional, intellectual, and cultural channels, particularly among Albanian- and Bosnian-speaking Muslim communities in the post-Yugoslav region.

The foundations of Iran's cultural and sectarian influence strategy in the Balkans became particularly evident during the Bosnian War in the 1990s. During this period, Iran provided military and logistical support to Sunnī Bosniaks, framing its involvement as part of a broader ideological outreach rooted in the Islamic Revolution's foreign policy vision. The presence of Iran's Islamic Revolutionary Guard Corps on the battlefield signified not only a political intervention but also an ideological confrontation. In its efforts to counter Salafi influence, Iran sought to disseminate Shī'ism through cooperation with local Sufi orders and spiritual leaders. The collapse of communist regimes across the Balkans had created a religious vacuum, which Iran attempted to fill through cultural and sectarian initiatives. Accordingly, Iran's activities in Bosnia served as a model later extended to Kosovo, Albania, and North Macedonia. These Shī'i-centered efforts relied heavily on public diplomacy, symbolic representations, educational programs, and intellectual collaborations. As a result, the Balkans emerged as a strategic platform for Iran's ideological foreign policy, where sectarian influence was pursued not only through political means but also via sustained cultural and academic engagement.

In Bosnia and Herzegovina, Iran has established a robust cultural presence through a network of institutions and diplomatic missions that aim to strengthen its ideological and intellectual influence. Key institutions such as the *Islamic Culture and Relations Organization* (ICRO), the *Ibn Sina Scientific Research Institute*, the *Mulla Sadra Foundation*, and the *Spiritual Heritage Foundation* have functioned as cultural intermediaries, promoting the Shī'i thought under the guise of academic and civil initiatives. These organizations engage in publishing, conferences, seminars, and cultural diplomacy that often emphasize Shī'i scholarship, particularly the works of prominent Iranian figures such as Ayatollah Khomeini, Ayatollah Khamenei, and Murtaza Mutahhari. While some efforts have sought to appear ideologically neutral by including Western or local intellectuals, the dominant narrative remains aligned with Iran's official religious doctrine. Notably, the *Ibn Sina Institute* has positioned itself as a leading intellectual hub in the region, hosting multilingual academic journals and maintaining ties with key institutions such as the Islamic Community of Bosnia and Sarajevo University. The *Foundation of Spiritual Heritage* has also contributed to localizing the Shī'i discourse by employing native Bosnian scholars and translating major Shī'i works into Bosnian. Similarly, Iran's activities in Serbia, particularly through the *Kom Center for Religious Sciences*, further demonstrate its commitment to cultivating long-term cultural influence. Though the concrete impact of these initiatives on the spread of Shī'ism remains difficult to quantify, they have nonetheless generated a visible cultural footprint and stimulated intellectual engagement with Iranian religious thought across the region.

One of the key findings of the study is Iran's reliance on cultural diplomacy as a strategic tool. Instead of overt political proselytism, Iran has invested in academic publishing, translation projects, educational collaborations, and digital content platforms. In Bosnia and Herzegovina, the post-war presence of Iranian institutions has materialized in the form of cultural magazines such as *Beharistan* and *Znakovi Vremena*, which emphasize Iranian perspectives on Islamic mysticism, literature, and religious history. While these publications involve local scholars, their content often revolves around translated works of Iranian clerics and ideologues.

In Albania, Iran's cultural engagement emerged in the post-communist period, marked by the establishment of the *Saadi Shirazi Cultural Foundation* in 1995 and later the *Firdausi Institute* in cooperation with local academic institutions. These initiatives sought to promote Persian language, literature, and Islamic philosophy while strategically positioning Shī'i discourse through translations, journals such as *Perla*, and educational institutions like the now-defunct *Saadi College*. The activities of organizations such as the *Qur'an Foundation* and the *Esinti Association* have further disseminated the Shī'itheology and literature, often emphasizing key Iranian thinkers and religious figures. Despite political tensions arising from Albania's hosting of the exiled Mojahedine Khalq (MEK), Iran has continued to foster cultural networks aimed at deepening religious and ideological influence. Efforts have also extended to Albania's Bektashi community, with scholarly and symbolic overtures highlighting perceived theological affinities between Shī'ism and Bektashism. While these activities illustrate Iran's broader strategy of cultivating soft power through religious and intellectual means, their actual

impact on religious conversion or doctrinal shifts remains uncertain and requires deeper sociological investigation.

In Kosovo, Iran's cultural engagement has taken shape despite Tehran's refusal to recognize Kosovo's independence in 2008—an act that has negatively affected its image in the country. Iran's strategic concerns were heightened by Saudi Arabia's support for Kosovo and the growing presence of Salafi networks, as well as Turkey's increasing regional influence. Although Iran lacks direct political leverage in Kosovo, it has pursued a soft-power strategy through cultural diplomacy and academic activities. Key institutions such as the Nisa Cultural and Educational Organization, the Ehli Bejt Religious Association, and the Ibn Sina Institute for Humanities have served as platforms for promoting Shi'a-oriented discourse. The *Vlera* magazine, supported by The World Federation of KSMC, and the *Hikmet* journal, linked to prominent figures like Hasan Azari Bejandi, have played notable roles in this landscape. However, the visibility of sectarian themes—such as calls for the return of Imam Mahdi—has led to criticism about the Shi'a undercurrents of these organizations. Despite a vibrant publication scene and engagement with Sufi and Bektashi networks, Iran's influence remains limited due to the prevailing Sunni-Hanafi religious landscape and competition from Saudi-funded initiatives. Moreover, government-imposed restrictions on Iran-affiliated NGOs since 2016 have further curtailed its activities. Nonetheless, Iran continues to utilize intellectual and cultural institutions to maintain a presence in Kosovo's religious and academic spheres.

In Albania, organizations like the Saadi Shirazi Foundation and the Esinti Association have facilitated translation projects and scholarly dialogues by involving locally trained theologians educated in Iran and Lebanon. These collaborations have lent an air of legitimacy to Shi'a discourse in Albania but remain largely confined to academic and elite circles. The influence of journals like *Perla* and *Hikmet* across Kosovo, Albania, and North Macedonia demonstrates a coordinated media effort to disseminate Iranian religious and philosophical content in the Albanian language, creating a shared digital and intellectual space across national borders.

In North Macedonia, the dissemination of Shi'i thought has taken on a primarily intellectual and ideological form, beginning with the *Nur* magazine in the early 1990s and continuing through the establishment of the *Zehra Publishing House* and the digital platform *Dielli.net*. These initiatives, while centered around key figures like Ali Shariati and Seyyed Hossein Nasr, have attracted selective interest among Albanian Islamist intellectuals, emphasizing revolutionary and ethical themes over traditional Shi'i dogma. Institutional efforts have been consolidated through the *Gnosa Foundation* in Tetovo, which seeks to reinterpret Sufi and Bektashi traditions within an Imamiyya Shi'i framework. Through publications, seminars—such as those centered on Karbala—and translated works from Iranian thinkers, the foundation promotes a hybrid discourse blending Shi'i ideology with Balkan Islamic mysticism. While local academic contributions remain limited, these activities represent a sustained attempt to cultivate a Shi'i intellectual presence in the region aligned with the ideological legacy of the Iranian Revolution.

Nevertheless, Iran's Shi'a dissemination strategies face structural and sociological limitations. The majority of Balkan Muslims adhere to the Sunni-Hanafi tradition, and the deeply rooted cultural identity of Bektashism, often tied to Albanian nationalism, has limited its receptiveness to Iranian Shi'ism. Furthermore, Iran's focus on elite intellectualism has left a gap in public engagement. Unlike Saudi-supported Salafi networks, which have achieved deeper societal penetration through mosques, social aid, and grassroots outreach, Iran's activities remain mostly confined to urban and academic environments.

The research concludes that Iran's cultural activities in the Balkans reflect a long-term strategy aiming to cultivate ideological familiarity rather than immediate conversion. While measurable religious shifts remain limited, the presence of Iranian-supported institutions has carved out intellectual and symbolic spaces for Shi'ism in Balkan Muslim societies. To fully assess the impact of these efforts, future studies should incorporate empirical data through surveys, demographic analysis, and ethnographic fieldwork. Such inquiries would provide a more nuanced understanding of whether Iran's cultural diplomacy has the potential to reshape religious landscapes or remains an elite-driven phenomenon.